Häpeä asiakkuudessa

Kirjallisuuskatsaus sosiaalipalveluiden asiakkuudesta nousevasta häpeän kokemuksesta

Terhi Ekola

Pro gradu -tutkielma

Sosiaalityö

Kevät 2025

Lapin yliopisto, yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Työn nimi: Häpeä asiakkuudessa. Kirjallisuuskatsaus sosiaalipalveluiden asiakkuudesta nousevasta häpeän kokemuksesta.
Tekijä: Terhi Ekola
Koulutusohjelma: Sosiaalityö
Työn laji: Pro gradu -tutkielma/Maisteritutkielma
Sivumäärä: 65
Vuosi: 2025

Tiivistelmä

Tässä tutkielmassa käsitellään sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen asiakkuudesta nousevaa häpeän kokemusta. Lisäksi käsitellään heikommassa asemassa olevan häpeän kokemusta. Kyseessä on kuvaileva kirjallisuuskatsaus, jossa pyritään luomaan yleiskatsaus aiheesta. Aineistona on kuusi vertaisarvioitua tutkimusartikkelia sekä yksi väitöskirja. Aineiston tutkimusten kohderyhmillä on sosiaalisia ongelmia, kuten asunnottomuus, alkoholismi, köyhyys ja perheen lastensuojeluasiakkuus. Tutkimusaineiston analysoinnissa on käytetty teemoittelua ja aineistosta on haettu kokemusta. Tutkielmassa pyritään ymmärtämään häpeän kokemusta tutkittavien näkökulmasta.

Tutkielman eräs johtopäätös on se, että sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen asiakkuus voi aiheuttaa ja lisätä häpeän kokemusta. Aineistosta erottuu erilaisia tapoja tai mekanismeja, joiden kautta häpeä asiakkuudessa kehittyy. Toinen johtopäätös on se, että sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen asiakkuudessa häpeää kokevilla on erilaisia toimintatapoja ja strategioita, joilla he vastaavat häpeään, kuten asiakassuhteen katkaiseminen. Tutkielman aineiston perusteella strategioihin näyttää sisältyvän usein jonkinlaista vetäytymistä.

Heikommassa asemassa olevat voivat tuntea häpeää, joka nousee heidän ongelmastaan, siihen liittyvästä stigmasta ja elämäntilanteesta. Tutkielman aineiston pohjalta voi tehdä päätelmän, että heikommassa asemassa olevilla on erilaisia tapoja ja keinoja käsitellä koettua stigmaa ja häpeää. Heidän vastaukseensa häpeän kokemukselle sisältyy usein jonkinasteista vetäytymistä ja salailua.

Asiasanat: häpeä, sosiaalityö, asiakas, heikommassa asemassa oleva, sosiaalinen ongelma

Tutkielma ei sisällä muita kuin tekijän omia henkilötietoja.

SISÄLLYSLUETTELO

1 JOHDANTO……5

2 KESKEISTEN KÄSITTEIDEN MÄÄRITTELY……7

2.1 Sosiaalihuolto, sosiaalipalvelu, sosiaalityö ja valta asiakassuhteessa.....……7

2.2 Sosiaalinen ongelma ja heikommassa asemassa oleva...…….....10

2.3 Häpeä, syyllisyys ja stigma……..……11

3 TUTKIMUKSEN METODOLOGISET LÄHTÖKOHDAT…….…….17

3.1 Tutkimustehtävä ja tutkimuskysymykset…….……...17

3.2 Kirjallisuuskatsaus…….…….18

3.2.1 Kuvaileva kirjallisuuskatsaus…….……...……..19

3.2.2 Kirjallisuuskatsauksen prosessi…….…….…….20

3.3 Aineiston kerääminen…….…22

3.4 Aineiston analyysi……..30

3.5 Tutkimuseettiset kysymykset ja tutkijan positio…….……..….32

4 SOSIAALITYÖN JA SOSIAALIPALVELUJEN ASIAKKUUDESTA NOUSEVA HÄPEÄ…….…….……...……34

4.1 Häpeän synty..…….…….……..36

4.2 Häpeän ja häpäisyn seurauksia…….…….……...…42

4.3 Häpeässä selviytyminen: häpeän käsittely ja strategiat.…….…….…...….45

5 HEIKOMMASSA ASEMASSA OLEVAN HÄPEÄN KOKEMUS…….……50

5.1 Minkälaisia häpeän kokemuksia on heikommassa asemassa olevilla?.....50

5.2 Häpeän käsittely…….…….……...54

6 JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA…..……..….……57

6.1 Johtopäätökset……..…….……57

6.2 Tutkimuksen etiikka……..…….……...60

6.3 Pohdinta…….…….…….…....61

LÄHTEET……..…….……63

1 JOHDANTO

Paneudun tässä pro gradu -tutkielmassa sosiaalityön asiakkuudesta ja sosiaalipalvelujen asiakkuudesta nousevaan häpeän kokemukseen sekä heikommassa asemassa olevan häpeän kokemukseen. Eve Mullinsin ja Steve Kirkwoodin (2019, 369) mukaan häpeä on voimakas tunnekokemus, joka on sisäänrakennettu vallitseviin sosiaalisiin ja kulttuurisiin normeihin. Se on tuomio tai pelko tuomiosta, joka koskee sitä, keitä ja mitä me olemme, ei niinkään siitä, mitä olemme tehneet.

Kiinnostukseni tutkimusaihetta kohtaan on noussut elämäni varrella, ja työskennellessäni jonkin aikaa sosiaalityössä. Olen kiinnostunut häpeästä ilmiönä, ja siitä, kuinka häpeän kokemus ja leimautuminen vaikuttavat sosiaalityön asiakkaiden sekä heikommassa asemassa olevien ajatteluun, selviytymiseen ja käsitykseensä itsestä – koko elämään. Minulla on halu ymmärtää häpeää arkiymmärrystä syvällisemmin, sillä olen havainnut ja tulkinnut häpeäntunnon rajoittavan monien elämää ja elämäniloa. Häpeä voi olla lamauttava tunne, joka saa ilmaisunsa monin eri tavoin. Tämä tulee esiin myös tässä tutkielmassa.

Toisaalta Nicolay Gauselin ja Colin W. Leachin (2011, 472) mukaan häpeä voi auttaa esimerkiksi moraalisesti väärin ja virheitä tehnyttä oikaisemaan käytöstään. He toteavat, että on olemassa näyttöä siitä, että häpeän tunne on yhteydessä motivaatioon parantaa niitä sosiaalisia suhteita, joihin yksilön moraalinen epäonnistuminen on vaikuttanut. Häpeä korreloi haluun sovittaa ja hyvittää asioita ja tekoja. Mullins ja Kirkwood (2019, 370) kirjoittavat, että toisten tuomio tai tuomion pelko estää ihmisiä tekemästä moraalisia tai sosiaalisia rikkomuksia.

Ari Salmisen (2011, 3) mukaan kirjallisuuskatsauksen tekemiseen voi olla monia perusteita, kuten tavoite kehittää ja arvioida teoriaa. Oma motiivini kirjallisuuskatsauksen tekemiseen häpeäteemasta on saada aiheesta laaja kuva sekä havaita aiheeseen liittyviä mahdollisia ongelmia sosiaalityön alalla. Häpeä on yleinen, kärsimystä aiheuttava tunne, minkä vuoksi sitä on perusteltua tutkia sosiaalityön alalla. Varsin usein sosiaalityön asiakaskunta painiskelee omassa elämässään vaikeiden asioiden ja ongelmien parissa

ja he saattavat olla stigmatisoituneita ja syrjäytyneitä. On tärkeä tuottaa tietoa sosiaalityön asiakkaiden ja heikommassa asemassa olevien ihmisten häpeästä, jotta se voidaan huomioida sosiaalityön työskentelyssä ja kehittää keinoja käsitellä sitä.

Tämä tutkielma on toteutettu kuvailevana kirjallisuuskatsauksena, jonka aineisto on melko suppea, mutta melko tuoretta. Analyysi on tehty käyttämällä teemoittelua, jolloin kaikista katsaukseen valikoituneista tutkimuksista on etsitty niissä esiintyviä teemoja. Aineistosta on haettu kokemusta. Olen eritellyt tekstissä tutkimuksen vaiheet, ja käyttänyt tekstin sisällä kuvioita.

Seuraavassa luvussa esitellään tutkimuksen käsitteitä ja viitekehystä. Luvussa kolme esitellään tutkimuksen toteuttaminen. Luvut neljä ja viisi ovat tuloslukuja, joissa tulkinta, aineisto ja teoria vuorottelevat. Sitä seuraa tutkielman päättävä pohdintaluku, jossa tuon esiin johtopäätöksiä sekä mahdollisia aiheita jatkotutkimukseen.

2 KESKEISTEN KÄSITTEIDEN MÄÄRITTELY

Tarkastelen tässä luvussa tutkielman keskeisiä käsitteitä, jotka on perusteltua nostaa esiin sekä tutkimuskysymysten että aineiston pohjalta. Ne ovat sosiaalihuolto, sosiaalipalvelu, sosiaalityö, sosiaalinen ongelma ja heikommassa asemassa oleva sekä häpeä, syyllisyys ja stigma. Lisäksi nostan esiin sosiaalityön asiakassuhteeseen sisältyvän valtaelementin, jolla on mielestäni aineiston perusteella yhteys sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen asiakkaan mahdolliseen häpeäkokemukseen asiakkuudessa. Hanna Vilkan mukaan teoreettiset käsitteet kuvaavat ilmiön ydinajatusta ja luonnetta. Kun käsite määritellään, se saa merkityksen, jolla se tulee ymmärtää tutkimuksessa. (Vilkka 2023, 35.)

Teoreettinen viitekehys antaa kehyksen tutkimuksen teoreettiselle näkökulmalle ja määrittelee tapaa tarkastella ja selittää tutkimuksen kohteena olevaa todellisuutta. Teoreettinen viitekehys auttaa tekemään tutkimuksesta havaintoja sekä analysoimaan ja löytämään yhteyksiä niiden välillä. Sen avulla havaintoja voidaan tulkita, selittää ja vertailla. (Mt., 35.)

Sekä tämän tutkielman teoreettisessa viitekehyksessä että myöhemmin tulosten käsittelyosassa viitataan muutamaan toissijaiseen lähteeseen, koska en löytänyt alkuperäisiä lähteitä. Toissijaisia lähteitä ei ole merkitty lähdeluetteloon.

2.1 Sosiaalihuolto, sosiaalipalvelu, sosiaalityö ja valta asiakassuhteessa

Laissa sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (22.9.2000/812) 3. pykälässä sosiaalihuollolla tarkoitetaan ”erikseen mainittuja sosiaalipalveluja sekä mainittuihin palveluihin liittyviä toimenpiteitä, joiden tarkoituksena on edistää ja ylläpitää yksityisen henkilön tai perheen sosiaalista turvallisuutta ja toimintakykyä”. (AsiakasL).

Sosiaalihuoltolain (30.12.2014/1301) 3. pykälän mukaan laissa tarkoitetaan ”sosiaalipalveluilla hyvinvointialueen sosiaalipalveluja sekä muita toimia, joilla

sosiaalihuollon ammattihenkilöt ja muu asiakastyöhön osallistuva henkilöstö edistävät ja ylläpitävät yksilön, perheen ja yhteisön toimintakykyä, sosiaalista hyvinvointia, turvallisuutta ja osallisuutta". Sosiaalihuoltolain (30.12.2014/1301) 3. pykälän mukaan laissa tarkoitetaan "asiakkaalla sosiaalihuoltoa hakevaa tai käyttävää taikka tahdostaan riippumatta sen kohteena olevaa henkilöä" (SHL). Laissa sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 3. pykälässä sosiaalityön asiakas määritellään henkilöksi, joka hakee tai käyttää sosiaalihuoltoa (AsiakasL).

Sosiaalihuoltolain 15. pykälässä (29.12.2022/1280) "sosiaalityöllä tarkoitetaan yksilö- ja perhekohtaista asiakas- ja asiantuntijatyötä, jossa rakennetaan yksilön tai perheen tarpeita vastaava sosiaalisen tuen ja palvelujen kokonaisuus, sovitetaan se yhteen muiden toimijoiden tarjoaman tuen kanssa sekä ohjataan ja seurataan sen toteutumista ja vaikuttavuutta. Sosiaalityö on luonteeltaan muutosta tukevaa työtä, jonka tavoitteena on yhdessä yksilöiden, perheiden ja heidän yhteisöjensä kanssa lieventää elämäntilanteen vaikeuksia, vahvistaa yksilöiden ja perheiden omia toimintaedellytyksiä ja osallisuutta sekä edistää yhteisöjen sosiaalista eheyttä". (SHL.)

Seuraavassa tuon esiin joitakin näkökulmia asiakassuhteesta ja sen vuorovaikutuksesta, joihin sisältyy valtaelementtejä. Asiakassuhteeseen sisältyvällä vallalla voi olla vaikutusta sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen asiakkuudesta nousevalle häpeän kokemukselle sekä heikommassa asemassa olevan häpeän kokemukselle.

Anneli Pohjolan mukaan hyvinvointipalveluissa ammatillisen auttamisen tavoitteena on interventioiden, aktivoinnin, huolenpidon tai muun tuen kautta parantaa apua tarvitsevan tilannetta. Silloin auttaja asettuu paremmin tietäjän asemaan työntekijän ja asiakkaan suhteessa, ja vuorovaikutussuhde sisältää asiantuntijavaltaa, jossa valta on valjastettu myönteiseen toimintaan. Lähtökohtana on asiakkaan tarve saada apua työntekijältä. Pohjolan mukaan tilanteeseen sisältyy mahdollisuus pahalle. Ammattilaisen ja asiakkaan väliseen kontaktiin liittyy usein hierarkiaa, kontrollia ja mahdollisesti moraalista latausta. (Pohjola 2002, 43-44.)

Kirsi Juhila viittaa Peter Leonardiin (1997), jonka mukaan modernissa professiossa työntekijöillä on monesti etuoikeus maallikoilta suljettuun tutkimusperusteiseen tietoon. Tämän lisäksi he voivat tehdä asiakkaiden elämästä lainsäädäntöön perustuvia lausuntoja, arvioita ja päätöksiä, joten heillä on valtaa. Juhila toteaa, että asiantuntijuudessa on

kysymys tiedon omistamisesta, käyttämisestä ja vallasta. Asiantuntijan valta on muun muassa sitä, että hän voi harjoittaa kontrollia. Mikäli asiakkaan tilanne ei muutu haluttuun suuntaan, sosiaalityöntekijä voi käyttää tahdonvastaisia toimenpiteitä ja sanktioita, jotka pohjautuvat lakeihin. (Juhila 2012, 86, 89.)

Pohjolan mukaan osa auttamissuhteen vallasta on rakenteellista, ja siihen sisältyy yhteiskunnassa hyväksyttyjen toimintatapojen ylläpitoa. Sen lisäksi että ihmisiä autetaan palvelujärjestelmässä, on sen tehtävänä myös sosiaalistaa ihmisiä vallitsevia käytäntöjä noudattaviksi kansalaisiksi. Määrittelyvallasta seuraa asiakkaita nimeäviä luokitteluja. Heitä saatetaan pitää diagnoosinsa mukaisina ja ihmisinä ongelmallisina. Heistä tuleekin ongelmankantajia, eivätkä he ole enää yksilöitä. Heillä on leima, jonka avulla heidät voidaan tunnistaa. Nimeämisen valta luo erilaisuutta ja eriarvoisuutta, ja valmiiksi heikoimmassa asemassa olevat ihmiset menettävät mahdollisuutensa omana itsenään olemiseen. Järjestelmän kannalta tämä on rationaalista, sillä luokittelu on keino yksinkertaistaa ja tehdä monimutkaisia ilmiöitä hallittavammiksi. Osaltaan palvelut perustuvat nimikkeiden mukaisille luokitteluille. Ongelma siitä tulee, kun se piirtää rajoja ja eriarvoisuutta ihmisten välille ja vähentää luottamusta erilaisina pidettyihin. Samalla se kapeuttaa näkökulmaa asiakkaaseen ja hänen tilanteeseensa. (Pohjola 2002, 44-45, 50-51.)

Juhila kirjoittaa, että kun ihminen astuu sisään instituutioon, siellä häntä odottaa tulkintakehys, johon häntä sovitetaan. Instituutioihin sisään tulevat ihmiset astuvat mallitarinoihin, joissa olennaiset asiat heistä, heidän menneisyydestä ja tulevaisuudesta on valmiiksi kirjoitettu. (Juhila 2012, 223.)

Bengt Starrinin ja Leif R Jönssönin (2000, 207-208) mukaan silloin, kun ihminen on tekemisissä sosiaalipalvelujen kanssa, syntyy tilanteita, jotka uhkaavat minäkuvaa ja arvoa. Sosiaalituki koetaan jonkinlaisena yksipuolisena lahjasuhteena, minkä vuoksi se käsitetään kerjäämiseksi eikä oikeudeksi. Tämä aiheuttaa häpeän ja syyllisyyden tunteita ”lahjansaajissa”. Tunteet syntyvät, kun toimitaan omaa minäkuvaa ja ideaalia vastaan sekä ylitetään sopivana pidetty raja. Riippuvuus sosiaalituesta ottaa itsetuntoon, ja monet joutuvat käymään henkilökohtaista taistelua pitääkseen itsekunnioituksesta kiinni.

2.2 Sosiaalinen ongelma ja heikommassa asemassa oleva

Sune Sunessonin (2000, 276-277) mukaan sosiaalinen ongelma -käsite ei ole helppo. Hyvinvointityössä sosiaalinen ongelma tarkoittaa ongelmaa, joka hyvinvointijärjestelmän pitää ratkaista tai vaikuttaa siihen. Sosiaaliset ongelmat ovat luonteeltaan kollektiivisia, eivät yksilön. Silloin ryhmä tai instituutio käsittää jonkin ilmiön ongelmaksi. Arvio voi sisältää hallinnollisen tai poliittisen arvion, jonka perusteella määritellään ne, joilla on ongelma. Jonkin asian nimittäminen sosiaaliseksi ongelmaksi voi ilmaista valtapyrkimystä tai tavoitetta saada oikeus määritellä se, mikä on toivottua ja epätoivottua.

Sosiaalisena ongelmana pidetty ilmiö ei ole pysyvä. Anders Bergmarkin ja Lars Oscarssonin (2000, 143-144) mukaan se, mikä on normaalia ja hyväksyttävää muuttuu ajassa, kuten myös se, mikä käsitetään sosiaaliseksi ongelmaksi. Esimerkiksi köyhänä oleminen tarkoittaa tänä päivänä elämää paljon korkeammalla taloudellisella tasolla kuin 1800-luvulla. Myös käsitys ongelmallisesta alkoholin- ja huumeidenkäytöstä oli 1800-luvulla erilainen kuin tänään.

Kun sosiaalinen ongelma nähdään poikkeamana normaalista, hyväksyttävästä sekä ei toivottavana ja ongelmallisena, päästään sosiaaliseen konstruktionismiin. Konstruktionistisesta näkökulmasta mikään olosuhde tai olotila ei ole sosiaalinen ongelma itsessään, vaan niistä tulee sellaisia. Sosiaaliset ongelmat luodaan prosessissa, jossa yksilöt ja ryhmät yhteiskunnassa antavat mielen ja merkityksen ilmiöille. Silloin tietyille olosuhteille annetaan sosiaalisen ongelman luonne. (Mt., 144.)

Liz Frost (2016, 433.) viittaa Nancy Fraseriin (2013), joka keskittyy rakenteelliseen valtaan ja instituutioiden kykyyn luoda yksilöitä arvottomiksi ja alempiarvoisiksi. Kyse on väärintunnustamisesta, joka on institutionalisoitu sosiaalinen suhde, ei psykologinen tila. Väärintunnustaminen ei tarkoita vain sitä, että joku ajattelee sinusta pahaa, katsoo alaspäin tai aliarvioi. Se tarkoittaa, että sinulta evätään täysivaltaisen kumppanin asema sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ja estetään osallistuminen vertaisena sosiaaliseen elämään. Tämä johtuu institutionaalisista tulkinta- ja arviointimalleista, jotka tekevät sinusta arvottoman kunnioitukseen tai arvostukseen. Kun epäkunnioituksen ja

arvostuksen puutteen mallit institutionalisoidaan esimerkiksi lainsäädännössä, sosiaalihuollossa, lääketieteessä ja/tai populaarikulttuurissa, ne estävät osallistumisen tasa-arvon.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen määritelmän mukaan haavoittuvassa asemassa oleva ryhmä / heikommassa asemassa oleva ryhmä -käsite ”viittaa väestöryhmiin, joilla ei oman vaikutusvaltansa ulkopuolella olevista tekijöistä johtuen ole samoja mahdollisuuksia kuin hyväosaisemmilla. Esimerkiksi työttömät, maahanmuuttajat tai sosiaalisesti syrjäytyneet ovat sellaisia väestöryhmiä”. (THL 2025b, Hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen johtaminen.)

Syrjäytyminen ja liittäminen kuuluvat käsitteinä yhteen, sillä syrjäytymisprosessin vastaprosessi on liittäminen. Syrjäytyminen on osallisuuden toteutumattomuutta ja osattomuutta. Syrjäytymisprosessissa ajaudutaan yhteiskunnassa tavoiteltavina ja normaaleina pidettyjen ominaisuuksien ulkopuolelle, kuten työn, perheen ja sosiaalisten verkostojen. Edes auttamisjärjestelmät eivät pysty auttamaan tai tavoita kaikkein syrjäytyneimpiä kansalaisia. Syrjäytyminen on huono-osaisuutta, joka kasautuu ja siinä ihmisiltä puuttuu tärkeitä resursseja. Olennainen tunnuspiirre huono-osaisuudessa on taloudellinen ja materiaalinen köyhyys. (Juhila 2012, 50, 53, 54.) Silloin yhteiskunnan avusta riippuvaiset ihmiset määrittyvät yhteiskunnallisessa keskustelussa ja päätöksenteossa helposti ongelmakansalaisiksi (Jokinen 2016, 139).

Juhila toteaa, että kun sosiaalityössä on tiedossa syrjäytyneiden liittämistehtävässä muutoksen toivottu suunta, kuten vastuullisemman vanhemmuuden rakentaminen, ei ”hoitotoimenpiteisiin” osallistumisessa ole neuvotteluvaraa. Toimenpiteistä kieltäytyminen tai niihin motivoimattomuus vaatii pohtimaan erilaisia pakkokeinoja ja rangaistuksia, mihin sosiaalityöntekijöillä on usein lainsäädäntöön pohjaava velvollisuus. (Juhila 2012, 85.)

2.3 Häpeä, syyllisyys ja stigma

Brene Brown (2006, 43, 45) määrittelee häpeän äärimmäisen tuskalliseksi tunteeksi tai kokemukseksi siitä, että uskomme olevamme viallisia ja siksi kelpaamattomia hyväksyntään ja yhteenkuuluvuuteen. Se on yksi primitiivisimmistä ja

universaaleimmista ihmisen tunteista. Thomas J Scheffin mukaan häpeä on arkielämän pääemootio (2003b, 239). Brown viittaa Paul Troutiin (2000), jonka mukaan häpeä on aikamme merkittävin emotionaalisen ahdistuksen aiheuttaja (2006, 43). Trout kirjoittaa, että häpeää koetaan, kun ihminen tiedostaa tahtomattaan rikkoneensa sosiaalisen rajapyykin tai jääneensä muiden edessä jonkin standardin alapuolelle. Yhtäkkiä hän tuntee alemmuutta, ja ainakin hetkeksi arvokkuus ja itsekunnioitus haihtuvat. (Trout 2000, 3.)

Scheffin mukaan häpeä on sosiaalinen tunne, joka voidaan määritellä tunteiden perheeksi. Siihen kuuluu monia muunnelmia, kuten nolostuminen, nöyryytys ja ujous. Ne liittyvät hylkäämisen tai epäonnistumisen tai riittämättömyyden tunteisiin. Niitä kaikkia yhdistää tunne siitä, että sosiaalinen side on uhattuna. Tämä tekee häpeästä sosiaalisimman perustunteen. Häpeä on läsnä kaikessa sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, koska vaikka häpeää tunnetaan vain satunnaisesti, sitä odotetaan jatkuvasti. (2000a, 96, 97.) Scheff toteaa, että häpeä voi olla avain sivilisaatiomme ymmärtämiseen, sillä häpeä tai sen ennakointi on lähes kaikkialla, mutta samalla näkymätöntä (2014c, 129).

Matthew Gibsonin mukaan häpeä voidaan kuvata tietoisuutena omasta virheellisyydestä ja arvottomuudesta. Se on yksi intiimeimmistä tunteistamme, joka kehittyy perheympäristössä ja voi vaikuttaa tuhoisasti yksilöön ja hänen ihmissuhteisiinsa. Hän viittaa Scheffiin (1997) ja toteaa, että häpeä on pohjimmiltaan sosiaalinen tunne, joka liittyy sosiaalisten siteiden katkeamiseen. Sosiaalityöntekijät kohtaavat häpeän kysymyksiä väistämättä sekä lastensuojelutyön luonteen vuoksi että lasten hyväksikäytön (abuse) ja laiminlyönnin seurausten vuoksi. Lisäksi palvelunkäyttäjien sosiaalinen konteksti on usein sosiaalisen syrjäytymisen ja köyhyyden ympäristö, jossa häpeä ja stigma ovat erittäin yleisiä. (Gibson 2015a, 333, 336.)

Liz Frost viittaa useisiin muihin lähteisiin ja kirjoittaa, että pelkkä sosiaalityöntekijän kanssa oleminen on häpeän lähde – puhumattakaan suhteellisista, identiteettiin liittyvistä ja/tai sosiaalisista rakenteellisista kamppailuista, jotka ovat saattaneet johtaa tähän yhteyteen. Häpeä vaikuttaa sosiaaliseen olemiseen erottamalla yksilöt toisistaan ja vaientamalla pelon kautta. Häpeä on tukahdutettu ja eristävä tila. Tämän tunteen ilmaiseminen, tunnistaminen ja sen kanssa työskentely on yhteinen piirre kaikessa

suhteellisessa auttamisessa, sekä työntekijöille että palvelunkäyttäjille. (Frost 2016, 435, 440.)

Frostin mukaan häpeä voidaan ymmärtää voimana, joka rajoittaa toimijuutta, hyvinvointia ja kapasiteettia (mt., 431). Ben Malinen kirjoittaa, että ne, jotka kokevat voimakasta häpeää, ovat usein itsetietoisuuden tilassa. Siinä ihminen on korostuneesti itsestään sekä sen hetkisestä tilanteestaan tietoinen. Tunteet ja ajattelu ovat herkkiä, ja ihminen tarkkailee korostuneesti itseään ja muita. Syyllisyys ja ylpeys ovat häpeän ohella tunteita, jotka liittyvä itsetietoisuuteen. Malisen mukaan häpeä voi leimata persoonaa tai olemusta loppuelämän. (Malinen 2010, 9, 10.)

Sisäistetyssä häpeässä häpeästä on tullut osa minäkuvaa, minkä vuoksi ihminen kokee itsensä kyvyttömäksi, huonoksi ja kelpaamattomaksi. Hän saattaa etsiä itsestään syytä häpeäänsä ja hän vetäytyy sisäänpäin. Häpeän sisäistäneet kantavat häpeätaakkaa, sillä he ajattelevat ansainneensa häpeän. Heitä on syyllistetty, sorrettu ja mitätöity lapsina, ja heidän itsetuntonsa on heikko. Sen vuoksi heillä ei riitä aikuisinakaan voimia vastustaa mitätöijiään. Sisäistetty häpeä on seurausta syvistä voimattomuuden- ja hallitsemattomuuden tunteista. Malinen toteaa, että häpeätutkimusten mukaan häpeä aiheuttaa huomattavasti useammin masennusta ja muita mielenterveysongelmia kuin syyllisyys. (Mt., 144, 163-164, 168.)

Eve Mullins ja Steve Kirkwood viittaavat Scheffiin (2013), joka on esittänyt, että häpeä on modernin yhteiskunnan näkymätön sisäistetty sosiaalinen rangaistus (Mullins & Kirkwood 2019, 370). Gibsonin mukaan sekä häpeä että syyllisyys vaativat tietyn tason itsetietoisuutta, jotta voidaan tehdä arvio itsen roolista tilanteessa. Häpeä on syyllisyyttä kivuliaampi tunne, koska yksilö arvioi, että hän on luontaisesti riittämätön. Kokemus johtaa siihen, että yksilö tuntee itsensä pieneksi, arvottomaksi ja voimattomaksi, ja haluaa piiloutua, paeta tai iskeä takaisin. Syyllisyys puolestaan ei alenna itseä niin paljon, koska sen huolenaiheena on oman käyttäytymisen vaikutus muihin, mikä voi johtaa katumukseen ja haluun pyytää anteeksi ja korjata väärä teko. Häpeä sen sijaan johtaa ihmisen näkemään itsensä huonona ja vääränä, eikä mikään hyvitys voi korjata sitä, minkä yksilö kokee olevan hänen luontaisia puutteitaan. Häpeää kokevan ainoa vaihtoehto on kehittää käyttäytymismalleja, joilla pyritään minimoimaan häpeän subjektiivinen ahdistus. (Gibson 2015a, 334-335.)

Gibson viittaa Nathansoniin (1992), joka käsitteellisti häpeästä seuraavia käyttäytymismalleja. Yksilöt voivat muun muassa vetäytyä muista yrittäessään piiloutua häpeälle altistumisen tunteelta, kun taas toiset voivat yrittää välttää häpeän tunteita joko jännityksen hakemisella tai turruttamalla tunteensa käyttämällä alkoholia tai huumeita. (Mt., 336.)

Eero Rechardtin ja Pentti Ikosen mukaan häpeää voi olla vaikea tunnistaa, sillä se muistuttaa syyllisyyttä, joksi sitä usein kutsutaan. He määrittelevät häpeän syväksi mielipahan kokemukseksi, joka nousee pintaan silloin, kun ihminen yrittää hakea vastavuoroisuutta onnistumatta siinä. Jos oma vastavuoroisuuden tavoittelu on yksipuolista eikä siihen vastata, ja osakseen saa vähättelyä, välinpitämättömyyttä, ymmärtämättömyyttä tai rankaisun, voidaan kokemusta nimittää häpeäromahdukseksi. Se aiheuttaa muun muassa voimattomuutta ja innokkuuden tukahtumista, jolloin toiminta lakkaa ja ihminen piiloutuu ja vetäytyy. Myös raivo voi olla sen ilmausta. Häpeä on yksi tuskallisimmista tunteita. (Rechardt & Ikonen 1994.)

Kun häpeää omassa itsessään ei havaitse eikä ymmärrä, se saa aikaan kierteen ja häpeä muuttuu jatkuvaksi. Häpeä voi toimia kuitenkin myös ihmisen sisällä asuvana ohjaajana, joka sanoo ”älä tee näin, vaan vältä tätä”. Silloin häpeä voi joko edistää vuorovaikutusta, mutta myös syrjäyttää. Silloin kuitenkin voi viritä tahto kehittää itseään niin, että vastavuoroisuus ja hyväksyntä ovat myöhemmin mahdollisia. (Mt.)

Tuija Eronen (2013, 227) viittaa Mikko Mäntysaareen (1996), jonka mukaan häpeä on käsitteenä liukuva, ja voi sisältää myönteisiä mahdollisuuksia. Silloin käsite pitää sisällään omantunnon tuskat eli häpeäntunnon. Häpeän kokeminen on siten normaalia tilanteissa, joissa on hävettävää, eikä sitä tarvitse yrittää häivyttää. Siihen kuuluvia reaktioita voivat olla esimerkiksi nolostuminen, nöyryys, ujous, turvattomuus sekä torjutuksi ja hylätyksi tuleminen. Reaktiot voivat kuitenkin johtaa kelpaamattomuuden tunteeseen. Eronen viittaa Agnes Helleriin (1985), jonka mukaan häpeä liittyy yksilöiden yhteiskuntaan liittämiseen, se pitää yhteiskuntaa koossa. Oppiessamme häpeämään sisäistämme yhteiskunnan herruusrakenteet ja säännöt. Thomas Scheffin (2000a, 97) mukaan häpeä liittyy sosiaaliseen kontrolliin häpeäntunnon kautta.

Rechardt ja Ikonen toteavat, että häpeä on syyllisyyttä keskeisempi ja ensisijaisempi tunnetila. Syyllisyys liittyy johonkin psyykkiseen tai konkreettiseen tekoon, kun häpeä

koskettaa itseä kokonaisuudessaan. Tekoa, joka aiheuttaa syyllisyyttä, voidaan yrittää korjata, mutta häpeän käsitteleminen vaatisi minuuden muuttamista. (Rechardt & Ikonen 1994.)

Gibson toteaa, että syyllisyys on häpeää vähemmän lamauttava tunne, koska se keskittyy tiettyyn käyttäytymiseen, joka on vahingoittanut toista henkilöä. Silloin yksilö voi nähdä itsensä pohjimmiltaan hyvänä, mutta tehneensä pahan teon. (2015a, 335.) Karen P Leithin ja Roy F Baumeisterin (1988, 31) mukaan taipumus syyllisyyteen auttaa ymmärtämään toisen näkökulmaa ja edistää hyödyllisten lopputulosten aikaansaamista ihmissuhteissa. Myös Malinen toteaa, että syyllisyyden voi kohdentaa johonkin tekoon, kun häpeässä on kyse yksilön laaja-alaisesta kokemuksesta, jolloin hän tuntee huonoutta ja riittämättömyyttä. Niitä voidaan tuntea yhtä aikaa, mutta yleensä ensimmäinen reaktio on syyllisyys. Häpeää ihminen kokee, jos hän tuntee olevansa epäonnistunut ja edelleen kelpaamaton sekä epäonnistunut. (Malinen 2020, 12-13.)

Syyllisyys koskee sitä, mitä on tehnyt, häpeä koskee itseä, sitä mitä on. Syyllisyys liittyy myös tunteeseen siitä, että ego on vahva ja ehjä: henkilö on tarpeeksi voimakas vahingoittamaan toista ja myös tarpeeksi voimakas hyvittämään. Sen sijaan häpeä tuntuu heikkoudelta ja itsen hajoamiselta, jopa toiveelta siitä, että itse katoaisi. Syyllisyys on erittäin individualistinen tunne, joka vahvistaa henkilön keskeisyyttä. Häpeä sen sijaan on sosiaalinen tunne, joka vahvistaa henkilöiden emotionaalista keskinäistä riippuvuutta. (Scheff 2000a, 92.)

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos määrittelee stigman henkilöön yhdistettynä negatiivisena mielikuvana. Mielikuva voi johtua vaikkapa henkilön sairaudesta, elämäntilanteesta, taustasta tai olemuksesta. Stigma saa ilmaisunsa esimerkiksi syrjivänä kohteluna, syyllistämisenä tai ennakkoluuloina. Erilaisilla stigmoilla on monenlaisia vaikutuksia niiden kohteeksi joutuvien ja heidän läheistensä elämään. (THL 2025a, Stigma ja syrjintä.)

Häpeäkokemuksiin liittyy oleellisesti stigma eli leima. Leimautunut ihminen on yleensä hyvin itsetietoinen stigmastaan, sekä todellisesta että kuvitellusta, ja tuntee olevansa muiden huomion, ylenkatsomisen, säälin tai pilkan kohteena. Hän voi kokea olevansa vajavainen tai yhteiskuntaan kelpaamaton. Leimautuminen ja stigman kantaminen on raskasta, koska sen kanssa on oltava koko ajan varuillaan. Leimautunut tarkkailee

herkeämättä toisten puheita ja käyttäytymistä ja pienikin vihje leimaan herättää helposti riittämättömyyden- ja kelpaamattomuuden tunteita. (Malinen 2010, 165-166.)

Bengt Starrin ja Leif R Jönsson (2000, 202, 207-208) toteavat, että monet sosiaalitukia saavat käyvät läpi leimautumisprosessin (stigmatiseringsprocessen). Monet pitävät avun hakemista häpeällisenä ja alentavana, ja köyhänä oleminen on stigmatisoivaa. Köyhät ovat läpi historian kestäneet taloudellisia vastoinkäymisiä ja kantaneet häpeää köyhyydestään. Starrin ja Jönssön viittaavat Ivan Thaulowiin (1987), jonka mukaan leimautuminen tapahtuu kolmella tasolla. Ensimmäinen taso on sisäinen, ja se käsittää ihmisen oman käsityksen siitä, että on epäonnistunut. Hän näkee itsensä toisen luokan kansalaisena, joka ei pysty elättämään itseään palkkatyöllä. Leimautumisen toinen taso pitää sisällään ne konkreettiset kielteiset reaktiot, jotka yksilö saa ympäristöstään. Leimautumisen kolmas taso koskee yhteiskunnan normeja, joiden mukaan yksilö ei saa olla taakkana yhteiskunnalle, vaan hänen pitää pystyä elättämään itsensä ja läheisensä. Sosiaalihuolto vahvistaa tätä leimautumisprosessia kontrollin kautta, minkä monet tukiensaajat kokevat alentavana.

Tarja Pösö viittaa Howard Beckerin (1963) poikkeavuuden määritelmään, jonka mukaan sosiaaliset ryhmät luovat poikkeavuuden tekemällä sääntöjä, jotka määrittelevät poikkeavan ja ei-poikkeavan välisiä rajoja ja soveltavat sääntöjä tiettyihin ihmisiin ja leimaavat heidät ulkopuolisiksi. Tästä näkökulmasta poikkeavuus ei ole yksilön piirre, vaan seurausta toisten soveltamista säännöistä ja sanktioista toimijaa kohtaan. Poikkeava on se, johon poikkeavan leimaa onnistuneesti sovelletaan. (Pösö 2002, 112.) Arja Jokisen mukaan yhteiskunnan avusta riippuvaiset ihmiset määrittyvät yhteiskunnallisessa keskustelussa ja päätöksenteossa helposti ongelmakansalaisiksi (2016, 139).

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen stigmaa ja syrjintää käsittelevällä verkkosivulla todetaan, että jos ihminen huomaa tai kokee, että hänellä on stigma, siitä voi muodostua sisäistetty käsitys omasta itsestä. Se voi vaikuttaa ajatuksiin omista oikeuksista ja mahdollisuuksista, ja osattomuuden ja häpeän tunteet voivat olla osa sisäistettyä stigmaa. Sen seurauksena stigmatisoitunut henkilö saattaa esimerkiksi keskeyttää sairautensa hoidon, eristäytyä sosiaalisista kontakteista tai lopettaa työskentelyn aikaisemmin tärkeinä pitämiensä tavoitteiden puolesta. Näin ilmenevä sisäistetty stigma on yksi leimaamisen vahingollisimpia seurauksia. (THL 2025a, Stigma ja syrjintä.)

3. TUTKIMUKSEN METODOLOGISET LÄHTÖKOHDAT

3.1. Tutkimustehtävä ja tutkimuskysymykset

Tässä tutkielmassa tarkastellaan häpeää, ja tarkemmin sanottuna sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen asiakkuudesta nousevaa häpeän kokemusta sekä heikommassa asemassa olevien henkilöiden häpeän kokemusta. Kyseessä on kuvaileva kirjallisuuskatsaus, jossa aineistoa on ryhmitelty teemoittamisen avulla ja etsitty vastauksia tutkimuskysymyksiin. Aineistosta on haettu yhtäläisyyksiä ja sisällön samankaltaisuutta. Aineiston tulkinnassa on hyödynnetty Hanna Vilkan (2023, 86-87) esittämää induktiivista lähestymistapaa, jossa päätelmiä on tehty aineiston pohjalta. Tutkielmassani ilmiötä on pyritty ymmärtämään tutkittavien näkökulmasta. Kyseessä on tutkimuskysymykseen vastaava yleiskatsaus.

Tutkimusongelma muodostuu seuraavasti:

Tämän tutkielman tarkoituksena on lisätä tietoa sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen asiakkuudessa syntyvästä häpeän kokemuksesta – siitä, kuinka se vaikuttaa näissä palveluissa olevien ajatteluun, selviytymiseen ja käsitykseen itsestä. Lisäksi laadin apukysymyksen, jonka avulla halusin selvittää heikommassa asemassa olevien henkilöiden häpeän kokemusta. Apukysymys oli tarpeen, jotta löysin hakukriteereilläni riittävän aineiston tutkielmaa varten.

Alustavien aineistohakujen tulosten vähyys muokkasi tutkimuskysymyksiäni, jotka muotoilin lopulta seuraaviksi:

1.Minkälaista häpeän kokemusta nousee sosiaalityön asiakkuudesta ja sosiaalipalvelujen asiakkuudesta?

2. Minkälaisia häpeän kokemuksia on heikommassa asemassa olevilla ihmisillä?

Hakustrategiallani ja -rajauksillani löysin vain muutaman tutkimusartikkelin, joissa käsitellään häpeän kokemusta sosiaalityön asiakkuudessa. Laajentamalla

tutkimuskysymystäni apukysymyksellä niin, että se piti sisällään myös heikommassa asemassa olevien häpeän kokemuksen, löysin tarvittavan määrän artikkeleita pro gradua varten. Aineisto jäi silti hieman suppeaksi. En kuitenkaan enää muuttanut tutkimuskysymyksiä, hakutermejä enkä laajentanut hakustrategiaa, koska pidän tutkimuskysymyksiäni tärkeinä ja tutkimisen arvoisina. Ajattelen, että häpeän kokemus sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen asiakkuudessa ei välttämättä edesauta asiakasta saamaan ja hyödyntämään tilanteessaan sitä apua, mikä hänellä olisi mahdollista saada palveluista. Aineistohakuja tehdessä minulle muodostui käsitys, että sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen asiakkuudesta nousevaa häpeän kokemusta on tutkittu vähän, mikä lisäsi haluani pitää kysymyksestä kiinni. Arvelin, ettei kysymystä ehkä ole käsitelty laajalti, minkä vuoksi aiheeseen perehtyminen pro gradun kautta voi laajentaa ymmärrystä ilmiöstä.

3.2. Kirjallisuuskatsaus

Vilkka (2023, 11) luonnehtii kirjallisuuskatsausta alkuperäistutkimuksia tutkivaksi tutkimustavaksi. Ari Salmisen (2011, 1) mukaan siinä kootaan tutkimuksien tuloksia, jotka ovat pohjana uusille tutkimustuloksille. Vilkan mukaan tutkimuksessa yritetään tunnistaa, arvioida, tulkita ja yhdistä olemassa olevaa tietoa. Menetelmän avulla alkuperäisten tutkimusten tärkeä tieto kyseisestä aihepiiristä tiivistetään ja muodostetaan johtopäätöksiä tutkimuskysymykseen. Tarkoituksena on luoda kriittisesti tarkasteltu kokonaiskuva. Kun kirjallisuuskatsauksella kartoitetaan, kuinka aihepiirissä voisi edetä ammatti- ja tieteenalalla, luodaan katse tulevaisuuteen. Alkuperäistutkimuksia tutkimalla on mahdollista luoda uusia käytäntöjä ja tutkimuskysymyksiä. Kirjallisuuskatsauksella voi laajentaa asiantuntemusta eri aihepiireistä. (2023, 11-13.) Salminen (2011, 3) toteaa, että sillä voidaan rakentaa kuvaa asiakokonaisuudesta. Lisäksi kirjallisuuskatsauksella pyritään tunnistamaan ongelmia.

Salminen viittaa Finkiin (2005) ja toteaa, että kirjallisuuskatsausta ei pidä ajatella kirja-arvosteluna tai lähdeluettelona selityksineen. Sen sijaan se on menetelmä, joka pohjautuu tutkimuskirjallisuuteen. Se on menetelmä, jonka voi toistaa, koska siinä on noudatettu systemaattisuutta ja täsmällisyyttä. (Mt., 5.)

Kirjallisuuskatsaus on kurinalainen metodi, ja sen työvaiheet ovat järjestelmällisiä. Niitä ovat tutkimusten hakeminen, valinta, lukeminen ja arviointi, muistiinpanojen tekeminen, analyysi eli tietojen vertailu ja yhdistäminen uuden tiedon tuottamiseksi. Toiminta on läpinäkyvää ja tarkkaa. Aineisto hankitaan järjestelmällisesti ennalta luotujen sääntöjen mukaan, ja tutkijan eteneminen perusteluineen kuvataan. Aineiston hankinta ja sen valintaperusteet avataan kuten myös tietokannat ja hakutulokset. Katsaus etenee askel askeleelta etukäteen määritellyllä tavalla. (Vilkka 2023, 12-13, 16.)

Laajaan lähdeaineistoon perustuvassa Mari Kangasniemen ym. (2013, 293) artikkelissa todetaan, että kirjallisuuskatsaukset ovat joukko erilaisia tutkimusmenetelmiä, ja niitä käytetään sekä itsenäisenä tutkimusmenetelmänä että osana empiiristä tutkimusta. Niistä käytetyissä määritelmissä on ristiriitaa eikä käsitteistö ei ole vakiintunut. Artikkelissa kirjallisuuskatsaukset luokitellaan kuvaileviin, systemaattisiin sekä metatutkimuksiin. Myös Salminen (2011, 6) jakaa tutkimustyypin 1. kuvailevaan kirjallisuuskatsaukseen, 2. systemaattiseen kirjallisuuskatsaukseen ja 3. meta-analyysiin. Viimeksi mainittu jakautuu kvantitatiiviseen ja kvalitatiiviseen lähestymistapaan.

3.2.1 Kuvaileva kirjallisuuskatsaus

Metodologialtaan tutkielmani on kuvaileva kirjallisuuskatsaus. Kangasniemen ym. mukaan kuvaileva kirjallisuuskatsaus on luonteeltaan aineistolähtöistä ja ilmiölähtöistä, sillä se pyrkii ilmiön kuvaukseen, jossa tavoitellaan sen ymmärtämistä. Menetelmänä se mahdollistaa aikaisemman tiedon kokoamisen, kuvailun ja jäsentyneen tarkastelun. Sen vahvuutena pidetään argumentoivuutta ja mahdollisuutta suunnata tutkiskelu erityiskysymyksiin. (Kangasniemi ym. 2013, 292, 298-299.)

Käsitykset kuvailevasta kirjallisuuskatsauksesta tutkimustapana eivät ole yhteneväisiä. Sen tulkinnassa ja käsitteistössä näkyy vaihtelevainen näkemys sen luonteesta. Suomenkielisessä kirjallisuudessa menetelmää nimitetään kuvailevaksi, narratiiviseksi, laadulliseksi tai perinteiseksi kirjallisuuskatsaukseksi. (Mt. 293.)

Vilkan mukaan narratiivisen kirjallisuuskatsauksen synonyymi on kuvaileva kirjallisuuskatsaus (Vilkka 2023, 22). Kangasniemi ym. (2013, 294) toteavat, että sitä

käytetään monesti silloin, kun halutaan päästä selville, mitä ilmiöstä tiedetään, millaisia käsitteitä sen yhteydessä käytetään tai minkälaisessa suhteessa käsitteet ovat a toisiinsa.

Salmisen (2011, 7.) mukaan narratiivinen kirjallisuuskatsaus on menetelmällisesti kevyin kirjallisuuskatsaus. Sen avulla pystytään antamaan aiheesta laaja kuva, ja siinä pyritään helppolukuisuuteen. Sen voi toteuttaa toimituksellisesti, kommentoivana tai yleiskatsauksena, joista yleiskatsaus on kattavin menetelmä katsauksen tekemiseen.

Kangasniemen ym. (2013, 294) mukaan ilmiöön löydetään monesti uusi näkökulma kuvailevan kirjallisuuskatsauksen kautta. Sillä on monenlaisia käyttötarkoituksia, kuten erityiseen aiheeseen liittyvän tiedon esittäminen. Salminen (2011, 6) kirjoittaa, että kuvaileva kirjallisuuskatsaus on perustavanlaatuinen kirjallisuuskatsaustyyppi. Sitä voi kuvata yleisluontoiseksi katsaukseksi ilman tarkasti määriteltyjä sääntöjä. Siinä käytetään runsasta materiaalia, jonka valikointia menetelmälliset säännöt eivät rajoita. Ilmiötä voidaan kuvata laajasti ja ryhmitellä sen ominaisuuksia. Tutkimuskysymykset ovat väljempiä kuin muissa kirjallisuuskatsauksen tyypeissä. Vilkan (2023, 22-23) mukaan narratiivisen katsauksen aineiston valintakriteerit eivät ole yhtä tiukkoja kuin muiden katsaustyyppien, minkä vuoksi se mahdollistaa väljemmän tiedonhaun. Sen huonoina puolina voidaan pitää tiedon etsimisen subjektiivisuutta ja satunnaisuutta. Salminen (2011, 7) toteaa, että kuvailevassa kirjallisuuskatsauksessa käytettyyn materiaaliin ei ole sovellettu tiukkoja menetelmällisiä sääntöjä.

3.2.2 Kirjallisuuskatsauksen prosessi

Kuvailevan kirjallisuuskatsauksen menetelmä pohjautuu tutkimuskysymykseen ja tuottaa valitun aineiston perusteella kuvailevan, laadullisen vastauksen. Sen vaiheita ovat 1. tutkimuskysymyksen muodostaminen, 2. aineiston valitseminen, 3. kuvailun rakentaminen ja 4. tuotetun tuloksen tarkasteleminen. Menetelmälle on luonteenomaista vaiheiden eteneminen päällekkäisesti. (Kangasniemi ym. 2013, 291, 294.)

Tutkimuskysymyksiä asetetaan yhdestä kahteen, ja ne voivat täsmentyä prosessin aikana (Vilkka 2023, 46). Hyvä kysymys on riittävän tarkka, jotta ilmiön syvällinen tarkastelu on mahdollista. Toisaalta lavea kysymys mahdollistaa asian tutkailun monelta suunnalta. Tarkoituksena on löytää relevantti aineisto kysymykseen vastaamiseksi. Aineisto

muodostuu jo julkaistusta, tutkimuksen aiheelle merkityksellisestä tutkimustiedosta. Sitä haetaan usein elektronisista tieteellisistä tietokannoista tai manuaalisilla hauilla tieteellisistä julkaisuista. (Kangasniemi ym. 2013, 295.) Salmisen (2011, 7) mukaan narratiivisen kirjallisuuskatsauksen aineisto ei välttämättä ole mennyt kovin systemaattisen seulan läpi. Silti sen avulla voi päästä johtopäätöksiin, jotka ovat luonteeltaan synteesi.

Kangasniemen ym. (2013, 296-297) artikkelista voi tiivistää kirjallisuuskatsauksen käsittelyosan rakentamisen niin, että käsittelyosa on kuvailevan kirjallisuuskatsauksen ydin. Siinä vastataan tutkimuskysymykseen laadullisena kuvailuna ja uusien johtopäätösten tekemisenä. Kuvailussa analysoidaan ja yhdistetään sisältöä sekä koostetaan tietoa eri tutkimuksista. Tavoitteena on luoda aineistosta jäsennelty lopputulos. Analyysissä vertaillaan aineiston sisältöä ja tehdään siitä päätelmiä. Aineistosta etsitään ilmiön kannalta olennaisia seikkoja, ja niitä koostetaan sisällöllisesti kokonaisuuksiksi. Ilmiötä voidaan tutkia teemojen ja kategorioiden perusteella tai suhteessa käsitteisiin, kategorioihin tai teoreettiseen perustaan. Tekstissä kuvailu esitetään aineistolähtöisesti.

Kangasniemi ym. viittaavat Fitzgeraldiin ja Rumrilliin (2005) todeten, että kvalitatiivisten menetelmien ohella voi käyttää kuvailevia kvantitatiivisia menetelmiä. Silloin ilmiöitä voidaan esimerkiksi laittaa yleisyys- ja tärkeysjärjestykseen sen perusteella, kuinka paljon joitakin teemoja tai sisältöjä esiintyy. Sitä edeltää näiden teemojen ja sisältöjen esiintyvyyden laskeminen. Kun aineistoa jäsennetään määrällisesti, voidaan kohdeilmiöstä selvittää esimerkiksi tyypilliset näkemykset ja havaita ilmiötä koskevia vaikutuksia ja suhteita. (Mt., 297.)

Tulosten tarkastelu sisältää sisällöllisen ja menetelmällisen pohdiskelun sekä tutkimuksen etiikan ja luotettavuuden arvioinnin. Kuvaileva kirjallisuuskatsaus pitää sisällään pohdinnan tuloksesta. Tuloksia arvioidaan suhteessa laajempaan käsitteelliseen, teoreettiseen tai yhteiskunnalliseen kontekstiin. Tarkasteluosassa voidaan kritisoida tutkimuskysymystä, nostaa käsittelyn abstraktiotasoa, hahmotella tulevaisuuden haasteita sekä esittää jatkotutkimushaasteita ja päätelmiä. (Kangasniemi ym. 2013, 297.)

3.3 Aineiston kerääminen

Tämän kuvailevan kirjallisuuskatsauksen aineiston tutkimushaussa on noudatettu sekä järjestelmällisyyttä että lumipallotekniikkaa. Viimeksi mainittua ohjauduin käyttämään, koska en löytänyt riittävästi aineistoa hakukriteereilläni. Olen soveltanut tässä työssä Vilkan (2023, 39, 41) esittelemiä kirjallisuuskatsauksen (kuvio 1) ja iteratiivisen prosessin malleja (kuvio 2). Vilkan mukaan kirjallisuuskatsaus tehdään tutkimuksen periaattein kriittisesti, järjestelmällisesti, tarkasti ja läpinäkyvästi riippumatta kirjallisuuskatsaustyypistä (mt., 38).

Kuvio 1. Kolmeen vaiheeseen jaettava kirjallisuuskatsauksen malli:

I VAIHE -Määritellään aihepiiri, käsitteet ja asiasanat. -Määritellään tutkimuskysymykset. -Määritellään haun sisällyttämis- ja poissulkemisen kriteerit. -Määritellään hakusanat ja -fraasit. -Valitaan tarkoituksenmukaiset tietokannat. -Toteutetaan haut.
II VAIHE -Analysoi aineistosi. -Täsmennä rajauksia: määrittele tutkimuksille sisällyttämis- ja poissulkemisen kriteerit. -Erittele aineisto taulukoimalla ja tee laadunarviointi. -Vertaile tutkimuskysymyksen kannalta olennaisimpia tutkimuksia. -Tee uusi kokonaisuus eli tulos.
III VAIHE -Käy läpi kaikki muistiinpanosi. -Nosta tutkimuskysymys huoneentauluksi. -Hanki tarvittava lähdeaineisto. -Määrittele keskeiset käsitteet/teoriakehys. -Kirjoita kirjallisuuskatsaus. -Pyydä palautetta tekstistä. -Viimeistele teksti.

Kirjallisuuskatsauksen voi hahmottaa myös kuuden vaiheen iteratiivisena prosessina (Vilkka 2023, 41). Sitä olen pääasiassa noudattanut tutkielmaa tehdessäni, koska malli on hyvin selkeä. Pelkistettyinä sen vaiheet ovat seuraavat:

Kuvio 2. Iteratiivinen prosessi

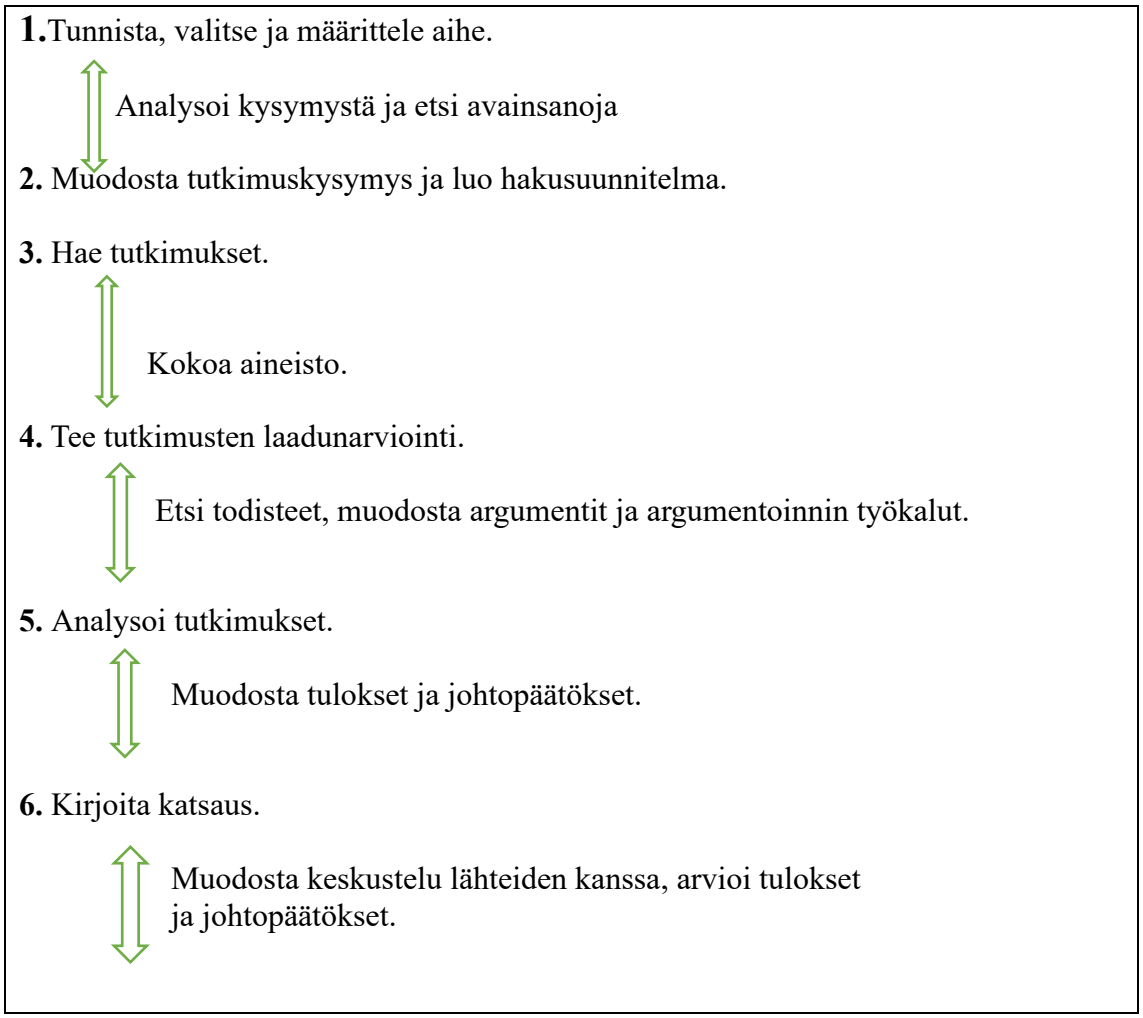

Kirjallisuuskatsauksissa hakuprosessi tehdään jäsennellysti, läpinäkyvästi ja tarkasti. Hakuprosessissa käytetään suunniteltua, perusteltua ja toistettavaa menetelmää. Tutkimuskysymys määritellään huolellisesti ja aineistoa haetaan sisällyttämis- ja poissulkemiskriteereillä sekä käytetään vähintään Boolen hakutekniikkaa hakukoneissa. Aineistohakua aloitetaan uusimmasta kirjallisuudesta ja edetään taaksepäin.

Hakuprosessi on olennainen tiedon luotettavuuden arvioinnissa. Tavoitteena on löytää aineisto, jolla voidaan vastata tutkimuskysymykseen. (Vilkka 2023, 54-55, 67.)

Ryhtyessäni tekemään kirjallisuuskatsausta noudatin Vilkan (mt., 38-39, 41) kolmen vaiheen kirjallisuuskatsauksen mallia sekä iteratiivisen prosessin mallia ja muotoilin tutkimuskysymyksen, johon halusin etsiä vastausta aineistosta. Sen jälkeen muodostin hakulausekkeet ja tein aluksi useita testihakuja ja etsin sopivia hakutermejä riittävän kattavan kirjallisuushaun aikaan saamiseksi. Vilkan (2023, 34) mukaan vertaisarvioitu artikkeli on usein paras vaihtoehto aineistoksi.

Noudatin aineistohauissa Boolen hakutekniikkaa. Suomenkielisessä aineistossa haun pääkäsitteet olivat häpeä, stigma, leimautuminen ja sosiaalityö. Suomenkielisessä haussa asiakas-hakutermin käyttäminen tuotti vähemmän tuloksia kuin sen pois jättäminen, minkä vuoksi jätin asiakas-termin pois. Tässä vaiheessa kävi ilmi, ettei aiheesta ole juurikaan julkaistu tuoretta suomenkielistä sosiaalityöhön liittyvää tutkimusta. Tämän vuoksi siirryin tekemään hakuja englanninkielisillä hakulausekkeilla ja sanoilla.

Englanninkielistä aineistoa haettaessa pääkäsitteet olivat shame, stigma, social work ja client. Nämä olivat keskeisimmät tutkimuksen aiheeseen liittyvät termit. Olisin mielelläni sisällyttänyt tutkielmaani enemmän suomenkielistä aineistoa, mutta sitä en käyttämilläni valintakriteereillä löytänyt.

Hain tutkimukseni aihetta käsitteleviä tutkimuksia kahdella tavalla: elektronisesti ja käsityönä.

1. 1a. Hain englanninkielistä materiaalia Lapin yliopiston elektronisista tietokannoista LUC-Finna toiminnolla. LUC-Finnasta hain kahdella eri hakulausekkeella.

1b. Hain suomenkielisiä väitöskirjoja Finna.fi-tietokannasta Lapin yliopiston portaalin kautta. Väitöskirjoja hain siitä syystä, etten löytänyt e-artikkeleista sopivaa suomenkielistä materiaalia.

2. Lisäksi hain tutkimusartikkeleita selaamalla artikkeleiden lähdeviitteitä ja löysin siten kaksi aineistoon mukaan otettua tutkimusartikkelia.

Etsin hakulausekkeilla (kuvio 3) yhteneväisyyksiä otsikoiden ja tiivistelmien kanssa. Luin potentiaalisista artikkeleista tiivistelmät, joiden perusteella tein valintaa. Lopullisen

valinnan tein tutustuttuani tarkemmin tähän vaiheeseen päätyneisiin artikkeleihin. Kokosin aineistoa lähes yksinomaan ulkomaisista vertaisarvioiduista artikkeleista. Lisäksi mukaan valikoitui yksi kotimainen väitöskirjoja, koska en löytänyt hakukriteereilläni muuta. Suomenkielinen aineisto valikoitui hakuvaiheessa mukaan otsikoiden ja tiivistelmien kautta.

Ennakko-oletuksena aineistohauissa oli se, ettei häpeäteemasta sosiaalityössä löytyisi kovinkaan paljon uudehkoa materiaalia, mikä piti tavallaan paikkansa. Häpeäteemasta kuitenkin löytyi englanninkielistä tutkimusta, mutta valitettavan vähän tutkimustehtävääni sopivaa suomenkielistä aineistoa. Siitä syystä suomenkielistä aineistoa on vain yksi väitöskirja. Suomenkieliseltä puolelta löytyi pari häpeäteemaa käsittelevää pro gradu -työtä, mutta niitä ei voinut hyväksyä aineistoksi. Sain opastusta hakujen tekoon Lapin yliopiston kirjaston informaatikolta.

Karsin artikkeleista pois sellaiset, jotka eivät sopineet tutkielmani aiheeseen ensinnäkään otsikon ja tiivistelmän perusteella. Lisäksi karsin pois esimerkiksi artikkelit, joissa käsiteltiin sosiaalityöntekijöiden tai sosiaalityöntekijäopiskelijoiden kokemaa häpeää. Niin ikään jätin aineiston ulkopuolelle häpeäteemasta tehdyt kirjallisuuskatsaukset. Olen kuitenkin hyödyntänyt paria niistä tämän opinnäytetyön viitekehyksessä.

Tutkimusartikkeleiden sisäänottokriteereitä olivat muun muassa seuraavat: tutkimuksessa käsitellään asiakkaan häpeän kokemusta, kyseessä on vertaisarvioitu tutkimusartikkeli ja sen kokotekstiin pääsee yliopiston tietokannasta. Käytin lopullisena hakurajauksena myös kielirajausta englanti ja suomi sekä aikarajausta. Aineiston artikkelit on julkaistu vuosina 2017-2022.

Kirjallisuuskatsauksessa on tärkeä näyttää, kuinka olennaiset tutkimuskohteet tunnistettiin ja mitkä ne ovat. Katsauksessa osoitetaan, kuinka ne valikoituivat sekä kuinka läpinäkyvästi, systemaattisesti ja kattavasti on työskennelty (Vilkka 2023, 105).

Haut on tehty tammi-huhtikuussa 2024. Tein lukuisia erilaisia hakuja ennen kuin sain koottua tutkielman aineiston. Pidättäydyin näihin hakuihin ja aineistoon, koska kyseessä on opinnäytetyö. Koska en löytänyt hakutermeilläni riittävästi aineistoa, täydensin aineistoa myös käsityönä. Mukaan on valittu kaksi artikkelia, jotka valikoituivat mukaan

muiden tutkimusten lähdeluetteloista toukokuussa 2024. Sen jälkeen en ole tehnyt aineistohakuja.

Kuvio 3. Aineistohaut

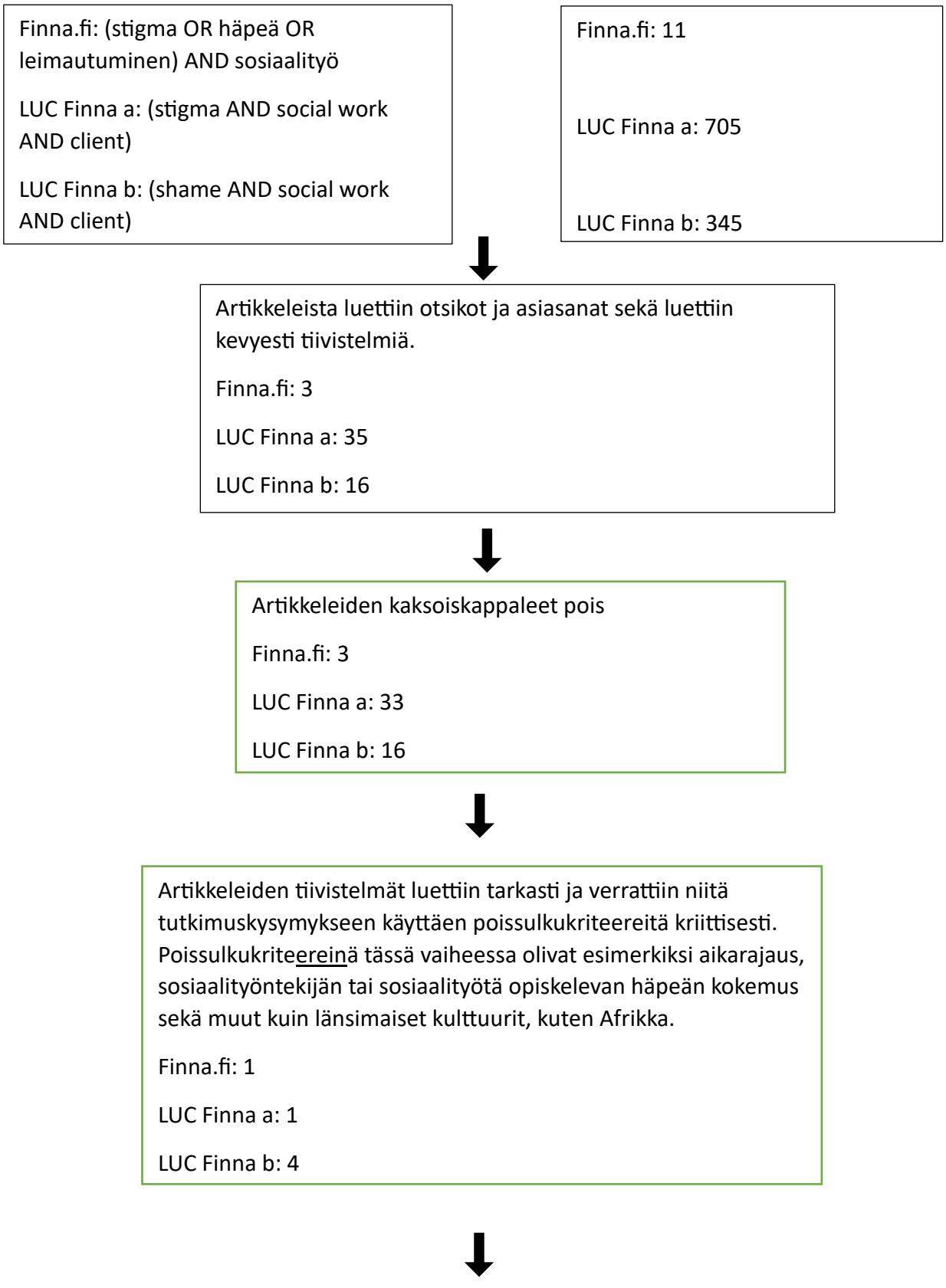

(jatkuu)

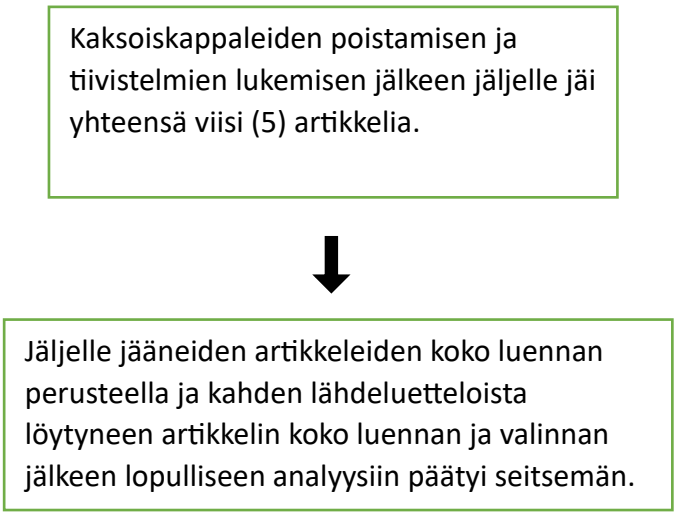

Lopulta systemaattisen haun jälkeen jäljelle jäi neljä artikkelia ja yksi väitöskirja, joita täydensin kahdella lähdeaineistoista löydetyllä artikkelilla. Nämä kaksi artikkelia tunnistettiin Vilkan neuvomalla lumipallotekniikalla, jossa etsitään tunnistettujen tutkimusten viiteluetteloista tutkimuksia tutkimuskohteeksi. Kyseinen menetelmä johdattaa hakuprosessia tunnistettuja tutkimuksia edeltäviin tutkimuksiin. Siten pystyy täydentämään ja laajentamaan hakuja. (Vilkka 2023, 66.)

Sen jälkeen, kun olin lukenut nämä artikkelit, ne myös päätyivät tämän tutkielman lopulliseksi aineistoksi eli kaikki seitsemän hyväksyttiin analyysiin (kuvio 4). Mukana on siis yksi suomenkielinen väitöskirja (1) ja kuusi (6) englanninkielistä artikkelia.

Maantieteellisesti kansainväliset artikkelit jakaantuivat seuraavasti: Suomi 1, Uusi-Seelanti 1, Iso-Britannia 2 ja USA 3.

Artikkelit on julkaistu vuosina 2017-2022. Haussa oli aikarajaus vuosille 2017-2023, vaikkakaan en pitänyt sitä pakottavana aluksi. Lopulta pidin siitä kuitenkin kiinni, koska alustavien hakujen jälkeen oli tiedossa, että aihealueesta löytyy ainakin englanninkielistä melko tuoretta tutkittua tietoa. Siitä muodostui tunnistus- / sisäänottokriteeri. Pitäydyin aikarajauksessa myös siksi, että sen avulla pystyin rajaamaan materiaalia. Voikin sanoa, että katsauksessa mukana olevat artikkelit ovat melko tuoreita. Sitä noudattamalla suomenkielistä materiaalia ei ollut kuitenkaan juuri saatavilla. Mielestäni valitut tutkimusartikkelit vastaavat hyvin tutkimuskysymykseen, ja mielestäni ne ovat tärkeitä tutkimuksia, vaikka otos on pieni.

Vilkka (2023, 69) viittaa Hiebliin (2021) ja toteaa, että tärkeämpää kuin tutkimusten määrä, on niiden kyky vastata tutkimuskysymykseen sekä taulukko ja selitys, jossa kerrotaan ne perusteet, joilla tutkimukset on valittu katsaukseen ja jätetty pois. Luettelo on katsausartikkelin ydin ja tärkeä osa sen läpinäkyvyyttä.

Kuvio 4. Valintakriteerit

Sisäänottokriteerit	**Poissulkukriteerit**
Englanninkielinen tai suomenkielinen tutkimusartikkeli	Muu kuin englannin- tai suomenkielinen tutkimusartikkeli
Suomenkielinen väitöskirja	Muu kuin suomenkielinen väitöskirja
Vertaisarvioitu artikkeli	Vertaisarvioimaton artikkeli
Pääsy kokotekstiin yliopiston kirjastotietokannan kautta	Ei pääsyä kokotekstiin yliopiston kirjastotietokannan kautta
Artikkelin koko on teksti ilmainen	Artikkeli ei ole ilmainen
Tutkimuksen informantteina sosiaali- alan asiakkaat ja työntekijä	Informantteina muut kuin sosiaalialan asiakkaat ja työntekijät
Tutkimuksen käsitellään asiakkaan häpeän kokemusta	Tutkimuksessa ei käsitellä asiakkaan häpeää tai muu epäsopiva näkökulma
Länsimainen yhteiskunta ja kulttuuri	Muu kuin länsimainen yhteiskunta
Artikkeli pohjautuu empiiriseen tutkimukseen	Artikkeli ei pohjaudu empiriaan, esimerkiksi kirjallisuuskatsaus
Aikarajaus: Julkaistu vuonna 2017 tai myöhemmin	Julkaistu ennen vuotta 2017
Tutkimus vastaa tutkimuskysymykseen	Tutkimus ei vastaa kysymykseen

Kuvio 5

Artikkelin nimi	Tekijä	Julkaisu	Sisältö
A Case Study Using Shame Resilience Theory: Walking Each Other Home.	Ryan-De-Dominicis, Tara 2021	Clinical Social Work Journal 49, 405-415.	Artikkelissa käsitellään kodittomuuden ongelmaa ja siihen liittyvää häpeää sekä häpeänkestävyysteoriaa.
”Basically, I look at it like combat”: Reflections on moral injury by parents involved with child protection services.	Haight, Wendy & Sugrue, Erin & Calhoun, Molly & Black, James 2017	Children and Youth Services Review 82, 477-489.	Artikkelissa tarkastellaan lastensuojelujärjestelmään osallistuneiden vanhempien moraalisen vahingon kokemusta.
Low-Income Women’s Encounters with Social Services: Negotiation over Power, Knowledge and Respectability.	Lavee, Einat 2017	British Journal of Social Work 47, 1554-1571.	Artikkelissa keskitytään köyhyydessä elävien naisten ja sosiaalityöntekijöiden kohtaamisiin.
Naiserityistä päihdehoitoa. Etnografinen tutkimus päihdehoitolaitoksen naistenyhteisöstä.	Karttunen, Teija 2019	JYU Dissertations 118. Jyväskylä.	Väitöskirja tarkastelee naisten päihdehoitoa naiserityisestä näkökulmasta.
Shame and regocnition: Social work practice with vulnerable young people	Munford, Robin & Sanders, Jackie 2020	Child & Family Social Work 25 (1), 53-61.	Artikkelissa tarkastellaan häpeän ja tunnustamisen käsitteitä haavoittuvien nuorten siirtymissä aikuisuuteen.
Stigma and shame attached to claiming social assistance benefits: understanding the detrimental impact on UK lone mothers’ social relationships.	Miyang, Jun 2022	Journal of Family Studies 28 (1), 199-215.	Artikkelissa tuodaan esiin, kuinka yksinhuoltajaäitien leimautuminen sosiaalietuuksien saajiksi vaikuttaa naisten sosiaalisiin suhteisiin kielteisesti.
The shame and shaming of parents in the child protection process: findings from a case study of an English child protection service.	Gibson, Matthew 2020	Families, Relationships and Societies 9(2), 217-233.	Artikkelissa tarkastellaan lastensuojeluasiakkuudessa olevien perheiden vanhempien häpeää ja nöyryytystä lastensuojelun prosessissa.

3.4. Aineiston analyysi

Kirjallisuuskatsaukset etenevät induktiivisesti eli aineistosta lähtevänä päättelynä. Tutkimustehtävä ratkaistaan etsimällä teksteistä vastausta tutkimuskysymykseen. Vain sellaisia tutkimuksia analysoidaan, joilla tutkimuskysymyksiin voidaan vastata, ja niistäkin vain sellaisia osuuksia, joissa käsitellään tutkimuskysymyksen asioita. Päämääränä on koostaa aineiston pohjalta synteesi, asiakokonaisuus. (Vilkka 2023, 86-87.) Jouni Tuomen ja Anneli Sarajärven mukaan aineistolähtöisessä sisällönanalyysissa edetään empiirisestä aineistosta kohti käsitteellisempää näkemystä ilmiöstä. Päätelmiä tehdessään tutkija yrittää ymmärtää, mitä asiat merkitsevät tutkittaville. Tutkittavia pyritään ymmärtämään läpi koko analyysin. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 112-113.)

Tämän kuvailevan kirjallisuuskatsauksen analyysimenetelmä on teemoittelu, joka johdetaan tämän opinnäytetyön aineistosta – kuudesta vertaisarvioidusta tutkimusartikkelista ja yhdestä väitöskirjasta. Tuomen ja Sarajärven mukaan teemoittelu on aineiston järjestämistä sen perusteella mitä esiin tulevista aiheista sanotaan. Ensimmäisessä vaiheessa materiaali ryhmitellään karkeasti, jonka jälkeen siitä etsitään tärkeitä aiheita. Siitä haetaan tiettyä teemaa kuvaavia näkemyksiä. Näin toimittaessa voidaan eri teemojen esiintyvyyttä vertailla. (Mt., 93.) Lähtökohtani oli etsiä aineistosta sisällöllisiä yhtäläisyyksiä, ja Tuomi ja Sarajärvi (mt., 93) toteavatkin, että viimeistään tässä vaiheessa pitää miettiä, hakeeko aineistosta erilaisuutta vai samanlaisuutta. Valitsin samanlaisuuden etsimisen, sillä teksteistä havaitsi yhtäläisyyksiä jo kevyellä lukemiselle. Häpeän kokemisessa ilmiönä on tämän tutkielman aineistossa samankaltaisuuksia.

Vilkan mukaan teema-analyysissä yhdistellään aineistoa ja kysytään, kuinka eri tutkimuksissa määritellyt teemat liittyvät toisiinsa tai ovatko tutkimukset samaa vai eri mieltä asiasta. Analyysissä muodostetaan teemoja sen jälkeen, kun materiaaliin on tutustuttu ja valittu siitä tärkeitä yksiköitä. Teemat voivat aluksi olla alustavia, ja analyysityön edetessä muodostetaan alateemoja. Teemat muodostetaan johdonmukaisiksi ja sen jälkeen, kun ne ovat muodostuneet, voidaan määritellä tuloksia. (Vilkka 2023, 88-89.)

Anita Saaranen-Kauppinen ja Anna Puusniekka (2006, 105) toteavat, että teemojen muodostamisessa apuna voidaan käyttää taulukoita, joilla voidaan havainnoida, mitkä seikat aineistossa ovat keskeisiä. Niille voidaan etsiä yhdistäviä nimittäjiä, teemoja. Sisältöanalyysin (Vilkka 2023, 86) menetelmällisyys on erilaisten katsausmatriisien kuten taulukoiden ja kuvioiden tekemistä. Niillä tuetaan tiedon jäsentämistä, tiivistämistä ja analyysin tekoa. Saaranen-Kauppinen ja Puusniekka toteavat, että teemoja voidaan muodostaa myös erittelemällä tyypillisiä elementtejä, kuten kuvausten tai kertomusten sisältöä (2006, 105-106). Olen laatinut tähän tutkielmaan kaksi kuviota, joihin olen ryhmitellyt aineistosta tekemiäni havaintoja teemojen alle (kuvio 6 ja 7).

Saaranen-Kauppinen ja Puusniekka esittävät, että kun aineistoa teemoitellaan, kootaan kunkin teeman alle aineistosta kohdat, joissa puhutaan kyseisestä teemasta. Tutkimusraportissa esitetään teemojen käsittelyn yhteydessä näytepaloja, sitaatteja. Aineistolainaukset antavat selkeitä esimerkkejä ja antavat lukijalle todisteen siitä, että tutkijalla todellakin on ollut jokin aineisto, johon hän pohjaa analyysinsa ja että aineisto on johtanut juuri näiden teemojen muodostamiseen. (Mt., 106.)

Tämän tutkielman sisällönanalyysi tapahtui niin, että hain aineistosta vastauksia tutkimuskysymyksiin ja pyrin sillä tavalla selvittämään, mitä ilmiöstä tiedetään. Etsin tutkimusartikkeleista häpeäilmiön kannalta olennaisia seikkoja, ja ryhmittelin niitä sisältökokonaisuuksiksi eli teemoittelin niitä. Koska aineisto on pieni, hain artikkeleista sitä, mikä niissä on yhteneväistä ja samaa eli vertailin aineistoa sisällöllisesti. Sillä tavalla pyrin löytämään tutkimusartikkeleista keskeisiä asioita häpeäilmiöstä.

Hain tutkimuskysymyksiin vastauksia lukemalla ensin tekstejä läpi ja erottelemalla niistä karkeasti tutkimuskysymyksiin vastaavat tekstiosuudet. Sen jälkeen etsin näin valikoituneesta materiaalista vertailun kautta sisältöä, jossa oli samankaltaisuutta ja yhteneväisyyttä. Alleviivasin, numeroin ja laputin samaa aihetta ja asiaa käsittelevät osuudet. Sillä tavalla ryhmittelin ja luokittelin aineistoa ja löysin siitä yhteneväisyyksiä ja samantapaisia teemoja. Etenin erottelemalla materiaalista entistä täsmällisemmin samaa asiaa käsittelevät osuudet ja ilmaukset. Aineisto pieneni edelleen, kunnes lopulta

jäljelle jäivät tutkimuskysymyksiin vastaavat tekstiosuudet. Tämän jälkeen teemoittelin jäljelle jääneen valikoituneen materiaalin.

Tutkimusartikkeleista löytyi runsaammin vastauksia pääkysymykseen ”Minkälaista häpeän kokemusta nousee sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen asiakkuudesta?” kuin apukysymykseen: ”Minkälaista häpeä kokemusta on heikommassa asemassa olevilla ihmisillä”. Ensimmäisen kysymykseen vastauksia löytyi jokaisesta tutkimusartikkelista, toiseen vain neljästä. Analyysin pääpaino onkin ensimmäisessä kysymyksessä, joka oli myös tutkielman alkuperäinen lähtökohta.

Ensimmäisessä tulosluvussa jatkotarkasteluun valikoitui kolme asiakokonaisuutta / teemaa. Niistä olen tehnyt tuloslukuun kolme alalukua. Ne ovat 1. häpeän synty (työntekijän ja instituution tavat häpäistä asiakasta), 2. häpeän ja häpäisyn seurauksia sekä 3. häpeässä selviytyminen: häpeän käsittely ja strategit. Kaksi jälkimmäistä luokkaa menevät osittain päällekkäin, sillä häpeän kokemuksesta ja häpäisystä seuraa tunne, joka johtaa häpeän käsittelyyn jollakin tavalla.

Toisen kysymyksen kohdalla olen jakanut materiaalin käsittelyn kahteen kokonaisuuteen, joista olen laatinut kaksi alalukua: 1. Minkälaisia häpeän kokemuksia on heikommassa asemassa olevilla sekä 2. Häpeän käsittely.

3.5. Tutkimuseettiset kysymykset ja tutkijan positio

Tutkimuseettisen neuvottelukunnan (2023, 11) laatiman ohjeistuksen mukaan hyvän tieteellisen käytännön (HTK) periaatteita ovat eurooppalaisen tutkimuseettisen ohjeistuksen mukaan luotettavuus, rehellisyys, arvostus ja vastuunkanto. Hyvä tieteellinen käytäntö tarkoittaa menettelytapoja, joilla pidetään huolta hyvän tieteellisen käytännön toteutumisesta tieteellisen toiminnan koko elinkaaren ajan. Jorma Kananen (2017, 190) avaa näitä periaatteita, ja kirjoittaa, että tutkimustyössä noudatetaan huolellisuutta, tarkkuutta ja objektiivisuutta tutkimuksen suunnittelussa, tulosten tallentamisessa ja esittämisessä sekä tulosten arvioinnissa.

Oman tutkielmani heikkona kohtana pidän tutkimusartikkeleiden vähäisyyttä, mutta aineiston suppeudesta huolimatta ne vastaavat kysymyksiin melko hyvin. Mielestäni tutkielma valottaa sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen asiakkuudesta nousevaa häpeän kokemusta sekä heikommassa asemassa olevan häpeän kokemusta. Tutkielma antaa aiheestaan ja ilmiöstä yleiskuvaa, ja mahdollisesti nostaa esiin uusia tutkimuskysymyksiä. On kuitenkin niin, että koska aineisto on pieni, siitä tehtyihin päätelmiin on syytä suhtautua varauksella. Seitsemän tutkimustekstin perusteella tehdyt johtopäätökset lienevät rajattu näkymä aiheeseen ja häpeäilmiöön.

4 SOSIAALITYÖN JA SOSIAALIPALVELUJEN ASIAKKUUDESTA NOUSEVA HÄPEÄ

Tässä tutkielmassa olen hakenut vastausta kahteen tutkimuskysymykseen, joista ensimmäistä tarkastelen tässä tulosluvussa. Luvussa vastataan tutkimuskysymykseen ”Minkälaista häpeän kokemusta nousee sosiaalityön asiakkuudesta ja sosiaalipalvelujen asiakkuudesta?”.

Kaikissa tämän tutkielman aineistoon kuuluvissa vertaisarvioiduissa tutkimusartikkeleissa ja yhdessä väitöskirjassa tutkimuksen kohderyhmänä ovat henkilöt, joilla on jokin sosiaalinen ongelma, josta aiheutuu häpeää ja kielteisiä tunnepohjaisia vaikutuksia. Niitä ovat asunnottomuus, alkoholismi, sosiaalitukien käyttö (vähävaraisuus), haavoittuvien nuorten (vulnerable youth) huono-osaisuus, köyhyys ja perheen lastensuojeluasiakkuus. Tulkinnassa olen pyrkinyt löytämään näiden ryhmien sosiaalityön asiakkuudesta ja sosiaalipalveluiden asiakkuudesta nousevasta häpeän kokemuksesta pääasiassa yhteisiä tekijöitä. Gibsonin (2015a, 336) mukaan palvelunkäyttäjien sosiaalinen konteksti on usein sosiaalisen syrjäytymisen ja köyhyyden ympäristö, jossa häpeä ja stigma ovat erittäin yleisiä.

Kaikki aineiston tekstit ovat mukana tämän luvun käsittelyssä, sillä niissä tulee ilmi tutkimusryhmien kokemuksia mahdollisesta häpeän nousemisesta sosiaalityön tai sosiaalipalveluiden asiakkaina. Artikkeleissa voidaan käsitellä sitä, miksi he eivät ole asiakkaita, kuinka heistä tuli asiakkaita tai miksi he vetäytyivät asiakkuudesta. Olen jakanut teemoittelun perusteella häpeän kolmeen tekijään: häpeän synty, häpeän seuraukset ja häpeässä selviytyminen (käsittely). Niistä jokainen on osa häpeän kokemusta, ja häpeän seurauksiin sisältyvät vahvimmat tunnekokemukset. Osa-alueet ovat osittain päällekkäisiä ja sekoittuvat toisiinsa. Olen käsitellyt niitä siitä huolimatta omina alalukuinaan. Käsittelyosa on rakennettu niin, että tutkimustulokset ja teoria vuorottelevat. Muodostin näiden kolmen tekijän perusteella taulukon, johon on koottu keskeiset löydökset kysymykseen ”Minkälaista häpeän kokemusta nousee sosiaalityön asiakkuudesta ja sosiaalipalvelujen asiakkuudesta?”.

Kuvio 6. Häpeän kokemus

I Häpeän kehittyminen: Työntekijän ja instituution tavat häpäistä asiakasta
Institutionaalinen lähestymistapa: Mekanismit ja prosessi, joissa häpeästä tulee institutionaalinen tuote, esim. kategorisoivat lomakkeet tai vanhemmuuden julkinen arviointi
Asiakkuus ja prosessi itsessään aiheuttavat häpeää, esim. lastensuojeluprosessi
Häpeä syntyy vuorovaikutuksessa ammattilaisen kanssa
Asiakas häpeää valmiiksi tai ilman vuorovaikutusta työntekijän kanssa, esim. sosiaalituet
II Häpeän ja häpäisyn seuraukset
Moraalinen vahingoittuminen
Stigmaan herääminen/oman stigman tajuaminen, esim. lastensuojelun vanhemmat
Identiteetin menetys
Häpeä vahvistuu
Luottamuksen menetys ammattilaisiin
Syyllisyys vahvistuu
Epäusko omiin kykyihin, voimiin ja kykyyn saada aikaan muutosta
Vihamielisyys ammattilaisia kohtaan
Ongelman peittely sitoo voimia
Sosiaaliset suhteet kärsivät stigmasta
Stigma vaikuttaa kielteisesti itsetuntoon
Ulkopuolisuuden kokemus
Stigma aiheuttaa syrjintää
Huoli siitä, mitä muut ajattelevat
Kokemus epäreiluudesta
Lukuisia kielteisiä tunnetiloja (esim. masennus, raivo, alemmuus…)
III Häpeässä selviytyminen: käsittely ja strategiat
Palvelujärjestelmässä:
Katkaistaan asiakassuhde
Vetäydytään palveluista (palveluihin ei palata eikä niitä enää haeta)
Ei ylipäätään haeta palvelua ja apua, koska häpeä on valmiiksi niin voimakasta
Palveluissa asiakas ei tee yhteistyötä ammattilaisen kanssa ja asiakassuhde heikkenee, esim. vihamielisyys
Henkilökohtaisessa elämässä:
Ongelman peittely ja salaaminen
Eristäytyminen sosiaalisista suhteista
Häpeän ja stigman vastustaminen toiseuttamisen avulla
Vetäytyminen (esim. nuoret kävelevät pois tilanteista)
Häpeän ulkoistaminen (esim. nuoret raivovavat)
Stigmaan vastataan henkilökohtaisten strategioiden avulla, esim. sosiaalitukia saavat yksinhuoltajat (salaaminen ja vetäytyminen, itsensä toiseuttaminen, sisään meneminen)

4.1 Häpeän synty

Tämän tutkielman aineiston perusteella voi sanoa, että sosiaalityön asiakkuus ja sosiaalipalvelujen käyttö voivat aiheuttaa häpeää ja syventää jo koettua häpeää itsestä ja omasta tilanteestaan. Tutkimusryhmien häpeän syntymiselle on yhteistä se, että heillä on sosiaalisia ongelmia. Ryhmien jäsenillä on joko nykyistä tai aikaisempaa kokemusta sosiaalityön tai sosiaalipalveluiden asiakkuudesta. Osa tutkimusryhmien jäsenistä on sitoutunut sosiaalipalveluihin ja sosiaalityön asiakkuuteen vaihtelevasti, kuten kodittomat, haavoittuvat nuoret tai köyhät äidit. He ovat ehkä irtautuneet sosiaalityön asiakkuudesta tai irtautumassa (haavoittuvat nuoret, köyhät äidit).

Löysin tästä aineistosta neljä tapaa tai mekanismia, kuinka häpeän kokemus sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen asiakkuudessa voi muodostua. Ne ovat 1. asiakasprosessin toteuttaminen institutionaalisella lähestymistavalla, 2. asiakkuuden ja asiakasprosessin itsessään aiheuttama häpeä (esimerkkinä lastensuojeluprosessi), 3. häpeän synty vuorovaikutuksessa ammattilaisen kanssa ja 4. häpeän tunteminen valmiiksi ennen tai ilman vuorovaikutusta työntekijän kanssa (esimerkkinä sosiaalitukien hakeminen).

Jokisen mukaan sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välistä suhdetta voidaan tarkastella yhteiskunnallisena, institutionaalisena, ammatillisena ja vuorovaikutuksessa rakentuvana suhteena. Nämä ulottuvuudet ovat jossain määrin kietoutuneita toisiinsa, eikä niitä pysty täysin erottamaan toisistaan. Tässä tutkielmassa korostuu sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välinen yhteiskunnallinen ja institutionaalinen suhde. Yhteiskunnallisessa suhteessa painottuu työntekijän rooli viranomaisena ja asiakkaan kansalaisena. Asiakas voi näyttäytyä ongelmakansalaisena. Sosiaalityön paikka yhteiskunnassa, sosiaalityölle annetut lainsäädännölliset tehtävät ja vastuut samoin kuin yhteiskunnassa vallitseva eetos, rakentavat ja määrittävät sosiaalityöntekijän ja asiakkaan suhdetta yhteiskunnallisena suhteena. (Jokinen 2016, 146.)

Juhila puolestaan jaottelee sosiaalityöntekijän ja asiakkaan suhteen neljään luokkaan, joista tämän tutkielman aineistossa on yhtymäkohtia etenkin liittämis- ja kontrollisuhteeseen. Muut Juhilan nimeämät luokat ovat kumppanuussuhde,

huolenpitosuhde ja vuorovaikutuksessa rakentuva suhde. (Juhila 2012, 99.) Myös vuorovaikutuksessa rakentuva suhde sopii tämän tutkielman aineistoon.

Tutkielman aineistoon kuuluvassa Matthew Gibsonin tutkimusartikkelissa tarkastellaan muun muassa sitä, kuinka sosiaalityöntekijät aiheuttavat häpeää ja nöyryytystä lastensuojeluprosessissa mukana olevissa vanhemmissa. Tutkimus tunnistaa rakenteellisia ja systeemisiä syitä, jotka liittävät vanhempien häpeäkokemukset lastensuojeluprosessiin, mutta myös yhteiskunnalliset prosessit, jotka edistävät ammattilaisten harjoittamaa vanhempien häpäisemistä ja nöyryyttämistä. (Gibson 2020b, 217.)

Gibsonin mukaan kyseinen tutkimus on tunnistanut ne mekanismit, joiden kautta häpeästä tulee standartisoitu institutionaalinen tuote niille, jotka ovat (uusien tehokkuutta tavoittelevien) palvelujen äärellä. Sosiaalityöntekijöiden ja esimiesten on suoritettava työtehtävät tietyllä tavalla, jolloin vanhempien kokemukset ovat näissä käytännöissä merkityksettömiä. Järjestelmässä työskentelevät ovat vastuussa tekemästään työstä. Sosiaalityöntekijät voivat tehdä työnsä hyvin, vaikka he samalla häpäisevät vanhempia. (Mt., 229.)

Lastensuojeluprosessissa selvitetään vanhemman kyvykkyyttä vanhemmuuteen sosiaalityön arvioinnin ja tutkinnan kautta. Gibsonin esittelemän esimerkkitapauksen kautta selviää, että prosessissa paljastetaan menneet teot ja luodaan prosesseja, joilla estetään lapsen vahingoittuminen vanhempiensa huolenpidossa. Vanhemman identiteetti kyvykkäänä vanhempana ja hänen oikeutensa kasvattaa lastaan ovat uhattuina. Lastensuojelutyön keskittyminen vanhempien aikaisempaan käytökseen voi lisätä häpeän tunnetta. Vanhemmuuden julkinen arviointi on vanhemmille haastavaa. He eivät osallistu päätöksentekoon, kun lastensuojelun ammattilaiset keskustelevat huolista ja päättävät jatkotoimista. Lastensuojelusuunnitelma perustuu viralliseen raporttiin, jossa ongelma määritellään. Näitä raportteja käytetään myöhemmin ammattilaisten kokouksissa. (Mt., 222-223.)

Jokisen (2016, 146) mukaan Institutionaalisessa suhteessa työntekijä näyttäytyy instituution edustajana ja asiakas sen asiakkaana. Suhteessa korostuu instituution

asiakkuus. Tietyn instituution asiakkuuden saadakseen asiakkaan ja hänen ongelmansa on sovittava kyseisen instituution asiakkuuteen, mikä voi johtaa ongelmakielen korostumiseen. Työntekijän toiminnassa olennaista on kyseisen instituution tavoitteiden, sääntöjen ja käytäntöjen mukainen toiminta.

Tutkielman aineistoon kuuluvassa Wendy Haightin ym. tutkimuksessa lastensuojelujärjestelmään osallistuneiden vanhempien mukaan lastensuojelun käytäntöihin kuului vanhempien häpäiseminen ja heidän käyttäytymisensä irrottaminen asiayhteydestään. Osa vanhemmista raportoi julkisesta häpäisemisestä. He kuvasivat, että esimerkiksi oikeudenkäynneissä ammattilaiset hyökkäsivät, häpäisivät ja toivat vanhempia esiin väärässä valossa. Vanhemmat pitivät sosiaalipalveluja vahingollisina. (Haigh & Surgruecc& Calhoun & Black 2017, 482, 486.)

Tutkielman aineistoon kuuluvan Tara Ryan-DeDominicisin tutkimuksen koditon nainen ei halunnut apua sosiaalityöntekijöiltä ja virallisilta organisaatioilta, koska koki niiden kysymykset leimaaviksi ja häpeää aiheuttaviksi. Ne antoivat ymmärtää, että hän oli syyllinen tai ansaitsi tilanteensa. Ihmiset voivat leimautua sosiaalipalveluiden lomakkeiden kautta, kun niissä pyydetään asiakasta tunnistamaan itsensä tiettyihin, ongelmaväestön kategorioihin. Sosiaalityöntekijät erottavat ja leimaavat asiakkaita erilaisten kategorioiden, kuten addiktioiden, mielenterveyden, rikosten ja taloudellisen tilanteen perusteella ilman asiakkaan koko kontekstia. (Ryan-De-Dominicis 2020, 411, 407.)

Jokinen kirjoittaa, että sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välinen suhde on lähtökohtaisesti Institutionaalinen suhde, ja he tapaavat toisensa asiakkaan ja työntekijän rooleissa. Työntekijä edustaa organisaatiota ja hänen velvollisuutenaan ja oikeutenaan on toimia organisaation käytäntöjen mukaisesti. Kun ihminen astuu sisään instituutioon, on siellä olemassa tietty tulkintakehys, johon häntä sovitetaan. Työntekijöiden asiakkaasta keräämä ja tuottama tieto on valikoivaa, ja määrittelee asiakasta ja hänen tilannettaan usein ongelmanäkökulmasta, varsinkin sosiaalityön organisaatioissa. Asiakkaasta tulee tietyntyyppinen tapaus, joka voidaan luokitella tietyntyyppisten ongelmaisten joukkoon. Ongelmanäkökulmaan liittyy helposti arvottava ja moraalinen ulottuvuus.

Institutionaaliseen suhteeseen kuuluu väistämättä valtaulottuvuus. (Jokinen 2016, 140-141.)

Tutkielman aineistoon kuuluvan Einat Laveen tutkimuksen köyhien naisten ja sosiaalityöntekijöiden kohtaamisissa institutionaalinen lähestymistapa muokkaa naisten käsityksiä järjestelmästä sekä käsityksiä ja tunteita itseä kohtaan. Naiset kokevat nöyryytystä, häpeää ja leimaa yksityisyyden loukkaamiseen liittyvissä käytännöissä. Mekanismi saa köyhät naiset katkaisemaan yhteyden sosiaalitoimistoon. He kuvasivat kohtaamisia sosiaalitoimistossa kielteisenä tunnekokemuksena, alentavana ja epäkunnioittavana. (Lavee 2017, 1563, 1565, 1568.)

Jokisen mukaan sosiaalityön asiakkaalla on oikeus odottaa saavansa tukea ja palveluita tilanteensa parantamiseksi. Suhteen institutionaalisen luonteen ei pitäisi tarkoittaa vain kielteisiä asioita asiakkaalle, vaan se voisi mahdollistaa hänelle oikeuksia, joita epävirallisiin suhteisiin ei liity. (Jokinen 2016, 142.)

Toinen tapa häpeän syntymiselle on asiakkuus ja sen prosessi itsessään. Ne voivat aiheuttaa häpeää, kuten osa Gibsonin tutkimuksen vanhemmista koki. Jotkut vanhemmat tunsivat häpeää lastensuojelutoimiin johtaneista teoistaan ja tilanteistaan, mutta osa myös itse lastensuojeluprosessista. Gibson kuvaa tutkimuksen erään äidin tapausta, jossa lastensuojeluprosessi näyttäytyi häpeää aiheuttavana. Prosessin ytimessä oli se, että se saa vanhemman tuntemaan olonsa "huonoksi" tilanteestaan. (Gibson 2020b, 218-219, 223-224.) Erosen (2013, 225-226) mukaan sosiaalityö voi olla ja on yksi eri asiakasryhmien leimaajista, häpäisijöistä. Siitä syystä sosiaalityön interventioita pitäisi välttää niin pitkään kuin mahdollista, jotta vältyttäisiin yksilölliseltä ja yhteisölliseltä leimaamiselta.

Tutkielman aineistoon kuuluvan Miyang Junin tutkimuksen yksinhuoltajaäidit kokivat olevansa sosiaalitukien saamisen takia stigmatisoituneita, jonka seurauksena he tunsivat häpeää. Junin mukaan englantilaisessa yhteiskunnassa yksinhuoltajaäitien saamiin sosiaalietuuksiin liittyvä stigma on suurempi kuin mihinkään muuhun sosiaalietuuksia saavaan ryhmään liitetty stigma. (Jun 2022, 199-200.)

Kolmas häpeää synnyttävä tapa on häpeän kehittyminen vuorovaikutuksessa ammattilaisten kanssa ja ammattilaisten toiminnan vuoksi. Robyn Munfordin ja Jackie Sandersin tutkimuksen haavoittuvat nuoret olivat kokeneet palveluissa, että heidät oli ymmärretty väärin, jolloin häpeän tunteet olivat voimistuneet. He olivat tunteneet itsensä aliarvostetuiksi. Sen sijaan sellaiset suhteet ammattilaisiin, jotka perustuivat vastavuoroisuuteen ja ilmensivät kunnioitusta nuorta kohtaan, lisäsivät todennäköisyyttä siihen, että nuoret pysyivät mukana palveluissa. Nuorten mukaan sosiaalityöntekijät tulkitsivat toisinaan heidän tarpeensa väärin eivätkä vastanneet asianmukaisesti tilanteeseen. Moni nuorista turvautui omiin voimiinsa selviytyäkseen. (Munford & Sanders 2019, 57, 59.)

Myös Gibsonin tutkimuksessa lastensuojelujärjestelmiin osallistuvat vanhemmat kokivat tulevansa häväistyiksi vuorovaikutuksessa ammattilaisten kanssa. Työntekijät saattoivat syyttää vanhempia lasten vahingoittamisesta ja saattoivat yrittää herättää heissä häpeää. Ammattilaiset saattoivat siten osallistua häpäisemiseen sosiaalisen kontrollin muotona. (Gibson 2020b, 222.)

Laveen tutkimuksessa eritellään neljä mekanismia, joilla köyhät äidit syrjäytyvät työntekijöiden ja asiakkaiden kohtaamisissa. Mekanismit ovat 1. ovien sulkeminen, 2. nöyryytys, häpeä ja leimaaminen, 3. syyttely ja kritiikki sekä 4. näkymättömyys. Ne eväävät naisilta mahdollisuuden valtaan, tietoon ja kunnioitukseen. Ensimmäinen mekanismeista eli ovien sulkeminen pitää sisällään toiminnan läpinäkyvyden puutteen sekä kriteereiden ja epäjohdonmukaisuuden puutteen. (Lavee 2017, 1559, 1562-1563, 1565-1566.)

Juhilan mukaan liittämis- ja kontrollisuhteessa sosiaalityöntekijöiden roolina on liittää asiakkaita valtakulttuuriin ja kontrolloida niitä, joiden liittämisessä on vaikeuksia. Asiakas asettuu toimenpiteiden kohteeksi. Suhde korostaa osapuolten hierarkista eroa. Sosiaalityöntekijä on tietävä osapuoli, joka määrittää tietonsa perusteella asiakkaan muutoksen tarpeet ja tavoitteet sekä päättää tavoitteeseen pääsemisen menetelmät. Suhteen taustalla oleva arvo on valtavirtakulttuurisuus, jossa ihannekansalainen määrittyy normaalisuutta korostavien kriteerien perusteella. Olennainen

normaalisuuden kriteeri on oman elämän hallinta, joka voi toteutua erityisesti työn kautta. (Juhila 2012, 49, 99-100.)

Juhilan mukaan sosiaalityössä olennaisinta on ihmisten kategorisointi. Kategoriat auttavat suunnistamista, sillä niihin on kiinnittynyt ominaisuuksia ja toimintoja, joita oletamme kategoriaan nimetyllä olevan. Vaikka emme olisi tavanneet häntä koskaan aikaisemmin, on meillä käytettävissä hänestä kulttuurista tietoa. Kategoriat tuottavat sosiaalisia identiteettejä ja usein pelkkä kategorian mainitseminen riittää. Esimerkiksi pitkäaikaistyötön, syrjäytynyt tai maahanmuuttaja piirtävät eteemme tietynlaisia ihmistyyppejä. (Mt., 205-206.)

Juhilan mukaan syrjäytymis- ja liittämispuheen sanotaan tuottavan yhteiskunnallista toiseutta määritellessään jotkut kansalaiset normaaliuden ulkopuolella oleviksi ja liittämistoimia vaativiksi. Se voi perustua kulttuuriseen dominaatioon, huonoon erilaisuuden sietokykyyn. Valta on niillä, joilla on mahdollisuus asettaa toisten toiminnalle omasta näkökulmastaan järjestystä tuottavia sääntöjä ja rajoituksia. Kysymys on vailla valtaa olevien toiminnan järjestämisestä vallassa olevien kriteerein. (Mt., 64, 80.)

Tutkielman aineistoon kuuluvan Teija Karttusen tutkimusartikkelin mukaan naisten päihdehoidossa ammattilaisten käyttämät keinot ja konfrontaatioon pyrkivät hoitokäytännöt voivat vahvistaa ja lisätä häpeää. Henkilökunnan kielenkäyttö voi tahattomasti tuottaa kokemuksia alentavasta kohtelusta. (Karttunen 2019, 150-151.)

Neljäs tapa häpeän kehittymiselle sosiaalityön asiakkuudessa on se, että asiakas tuntee jo valmiiksi häpeää omasta tilanteestaan ilman vuorovaikutusta sosiaalityön ammattilaisen kanssa. Esimerkki lastensuojelujärjestelmässä mukana olevat vanhemmat voivat tuntea häpeää valmiiksi ennen kontaktia sosiaalityöntekijän kanssa. Jos henkilö on tehnyt jotain, mistä hän tuntee huonoa omaatuntoa, saattaa hän tuntea häpeää valmiiksi. (Gibson 2020b, 227.)

4.2 Häpeän ja häpäisyn seurauksia

Tämän tutkielman aineistosta voi havaita, että sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen asiakkuudessa nousevalla häpeällä ja häpäisemisellä on lukuisia seurauksia aineiston tutkimusryhmiin. Suuri osa niistä on tunnereaktioita, jotka voivat johtaa elämää kaventavaan käytökseen, kuten ulkopuolisuuden kokemus tai epäusko omiin kykyihin. Häpeä ja häpäisy vaikuttavat kielteisesti käsitykseen omasta itsestä.

Häpeästä nousevilla tunteilla ja reaktioilla on laaja kirjo. Aineistossa tulee esiin seuraavia reaktioita ja tunteita sosiaalityön ja sosiaalipalveluiden asiakkuudessa koettuun häpeään ja häpäisyyn: moraalinen vahingoittuminen, oman stigman tajuaminen, identiteetin menetys, häpeän vahvistuminen, luottamuksen menetys ammattilaisiin, syyllisyyden vahvistuminen, epäusko omiin kykyihin ja voimavaroihin, vihamielisyys ammattilaisia kohtaan, ulkopuolisuuden kokemus, epäreiluuden kokemus ja huoli siitä, mitä muut ajattelevat. Häpeäkokemuksen seuraus oli myös ongelman peittely, joka sitoo voimia sekä stigman heikentävä vaikutus sosiaalisiin suhteisiin. Lisäksi häpeästä ja häpäisystä seuraa tämän aineiston perusteella lukuisia muita kielteisiä ja voimia kuluttavia tunnetiloja, kuten masennusta, raivoa ja alemmuutta. Tämän perusteella voi todeta, että häpeä on raskas kokemus, joka kaventaa elämää ja voi nakertaa itseluottamusta.

Tämän tutkielman aineistona olevien tutkimusartikkeleiden perusteella voi sanoa, että kun asiakas kokee häpeää tai tulee häväistyksi sosiaalityön tai sosiaalipalvelujen asiakkuudessa, voi sillä olla seurausta sosiaalityön ja sosiaalipalveluiden käyttöön jatkossa. Palveluista voidaan vetäytyä, niihin ei hakeuduta takaisin tai asiakas ei enää tee yhteistyötä sosiaalityöntekijän kanssa sitoutuneesti. Asiakas voi menettää luottamuksensa ammattilaisiin.

Laveen tutkimuksen köyhät naiset kuvasivat kohtaamisia sosiaalitoimistossa kielteisenä tunnekokemuksena, alentavana ja epäkunnioittavana. He vastustivat näissä kohtaamisissa tapahtuvaa sosiaalista syrjäyttämistään ja taistelivat kunnioituksensa puolesta. He vetäytyivät palveluista aktiivisesti ja kieltäytyivät avaamasta suljettuja ovia. Esimerkiksi eräs tutkimuksen naisista kertoi oma-aloitteisesta vetäytymisestään

hyvinvointipalveluista. Sen takana oli halu saada nöyryyttävä tilanne omaan hallintaan. (Lavee 2017, 1566, 1568.)

Juhilan mukaan sosiaalityöntekijöiden liittämis- ja kontrollitehtävä johtaa helposti asiakkaiden ja sosiaalityöntekijöiden keskinäisiin vastakkainasetteluihin. Se voi juontaa kunnioitusvajeesta, jossa asiakkaat tuntevat, että heitä kohdellaan epäkunnioittavasti. Silloin heitä ei kohdata kokonaisena ihmisenä, mikä vähentää omanarvontuntoa. Asiakkaan kohtaaminen syrjäytyneenä piirtää asiakkaasta vajaan, puutteen kautta hahmottuvan kuvan. Asiakkaan omalle tavalle hahmottaa itsensä ja elämänsä ei jää tilaa. Jos työntekijöiltä vaaditaan kontrolloivia otteita, voivat asiakkaat kokea työntekijät vastustajinaan ja vihollisinaan. (Juhila 2012, 96-97.)

Ryan-DeDominicisin tutkimuksen kodittoman naisen häpeä oli valmiiksi niin voimakasta, ettei hän häpeältään hakeutunut sosiaalipalveluihin. Hän ei halunnut apua sosiaalityöntekijöiltä ja virallisilta organisaatioilta, koska koki niiden kysymykset leimaaviksi ja häpeää aiheuttaviksi. Ne antoivat ymmärtää, että hän oli syyllinen tai ansaitsi tilanteensa. Ryan-De-Dominicisin mukaan kyse oli palveluntarjoajien mikroaggressiosta, jotka olivat tahattomia, mutta saivat kodittoman kieltäytymään palveluista. Ne olivat yksi syy miksi hän ei osallistunut palveluihin, jotka auttaisivat pois kodittomuudesta. Hän pelkäsi tulla tunnistetuksi kodittomaksi, ja se oli este kodittomuuden lopettamiselle. Hän tunsi itsensä yksinäiseksi, eristetyksi ja arvottomaksi. (Ryan-DeDominicis 2020, 411.) Eronen viittaa Suvi Ronkaiseen (1999) ja toteaa, että arvottoman häpeä köyhdyttää kokijansa. Silloin alempiarvoisuus ja huonommuus sisäistetään. Pelko ja uumoilu itsestä ei aivan samoihin asioihin oikeutettuna ja ei aivan yhtä hyvänä kuin muut saa vahvistuksensa. (Eronen 2013, 228.)

Aineiston perusteella näyttää siltä, että häpeä voi olla seurausta sosiaalisesta stigmasta ja identiteetin menetyksestä. Junin artikkelista selviää, kuinka yksinhuoltajaäitien sosiaaliset suhteet kärsivät sosiaalitukien hakemiseen liittyvästä stigmasta. Yksinhuoltajaäidit ovat sisäistäneet stigman häpeän tunteina ja se on vahingoittanut heidän sosiaalista identiteettiään ja tunkeutunut heidän perhesuhteisiinsa. Heidät nähdään epäonnistuneina työntekijöinä ja kansalaisina, eikä äiteinä, jotka kamppailevat

ja yrittävät tukea lapsiaan vaikeissa olosuhteissa. He tuntevat häpeää, koska kokevat perheensä, ystäviensä ja yhteisön näkevän heidät etuuksien saajina. He tunnistavat heihin liitetyn stigman, mikä välittyy esimerkiksi perheenjäsenten vertaillessa heidän elämäänsä sisarusten tai serkkujen elämään, joita pidetään menestyvämpinä ja työssäkäyvinä. Heitä ehkä arvostellaan henkilökohtaisesti. He tuntevat, että heitä halveksitaan. He kokevat ulkopuolisuutta ja syrjintää myös julkisissa sosiaalisissa tilanteissa. (Jun 2022, 199, 207.)

Junin mukaan stigma vahingoittaa sosiaalisia suhteita, koska se luo vihamielisyyttä ja eristäytymistä. Stigmatisoitunut identiteetti tuottaa jännitteitä sosiaalisiin suhteisiin. Yksinhuoltajaäideistä tuntuu vaikealta olla yhteydessä vanhempiinsa ja ystäviinsä, koska kanssakäymisessä on jännitteitä. He uskovat niiden johtuvan siitä, että he saavat sosiaalietuuksia. Heidän pitää hävetä perheen ja ystävien edessä. He kuvaavat tunteitaan ja kärsimystään sanoilla alaspäin katsominen, epäonnistuminen, syyllisyys, häpeä, kateus, nolous, avuttomuus, riippuvuus, raivo, pelko, eristäytyminen ja juuttuminen. (Mt., 200, 211.)

Myös lastensuojelujärjestelmässä mukana olevat vanhemmat voivat palveluissa havahtua siihen, minkälainen stigma / käsitys heistä yhteisössä on. Sosiaalityöntekijöiden selvittäessä huolenaiheita tulee vanhempien tietoon yhteisössä heistä ilmaistuja negatiivisia arvioita. Erään isän oli vaikea uskoa sitä, että koulu pitää heitä pahoina ihmisinä ja eräs äiti tunsi olevansa tarkkailun kohteena. Sosiaalityöntekijän läsnäolo edustaa usein negatiivista arviointia vanhemmuudesta, mikä itsessään voi aiheuttaa häpeää ja nöyryytystä. Jos henkilö on tehnyt jotain, josta hän tuntee huonoa omaatuntoa, saattaa hän tuntea jo valmiiksi häpeää. Keskustelu tästä tuntemattoman henkilön kanssa, jolla on valta määritellä tilanteita virallisissa asiakirjoissa ja julkisissa keskusteluissa, voi herättää voimakkaita kielteisiä tunteita. Lastensuojeluprosessissa mukana olevien vanhempien on hyväksyttävä heille annettu pilattu identiteetti ja toimittava ohjeiden mukaisesti. Se on kuitenkin vaikeaa, jos ei hyväksy itsestään annettua negatiivista arviointia. Sen sijaan lastensuojeluprosessin käytännöt voivat aiheuttaa närää, vetäytymistä tai vihamielisyyttä ammattilaisia kohtaan. (Gibson 2020b, 222, 227, 229.)

Jokisen mukaan institutionaalinen konteksti ja sosiaalityöntekijän asema instituution edustajana tekee vuorovaikutustilanteesta aina epäsymmetrisen. Epäsymmetrisyys ilmenee osallisuudessa, tietotaidossa, suhteessa instituutioon ja sen käytäntöihin sekä tiedoissa ja oikeudessa tietoon. Työntekijä hallitsee keskustelua kysymyksillä, aihevalinnoilla ja aiheen vaihdoilla. Sosiaalityössä kirjoitetaan asiakkaista tietoja dokumentteihin, asiakirjoihin, tietojärjestelmiin ja rekistereihin. Asiakkaasta täytettävät lomakkeet ja suunnitelmat ohjaavat sitä, millainen tieto asiakkaasta ja hänen tilanteestaan on organisaation näkökulmasta kiinnostavaa. Lomakkeen kysymykset ohjaavat sitä, millaiset asiat nousevat keskusteluissa esiin. (Jokinen 2016, 141-142.)

Tämän tutkielman aineiston perusteella voi havaita, että sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen asiakkuudesta nouseva häpeä, häpäisy ja stigma voivat heijastua myös asiakkaiden yksityiselämään. Ne voivat vaikuttaa vahingollisesti sosiaalisiin suhteisiin, minkä seurauksena asiakkaat voivat vetäytyä sosiaalisista suhteista ja eristäytyä, kuten sosiaalitukia saavat yksinhuoltajat tai päihdeongelmaiset naiset, jotka saattoivat salata päihdehoitonsa.

4.3 Häpeässä selviytyminen: häpeän käsittely ja strategiat

Tämän tutkielman aineistona olevien tutkimusartikkeleiden perusteella voi todeta, että häpeän kokemukseen voidaan vastata erilaisilla toimintatavoilla ja strategioilla. Niissä on sekä yhtäläisyyksiä että eroja. Tulkintani mukaan tutkimusaineiston ryhmille yhteistä oli se, että jokaisen kohdalla voidaan erottaa jonkinlainen keino, toimintatapa tai strategia, jonka avulla ryhmiin kuuluvat yrittävät selviytyä häpeästä ja häpäisystä.

Jaoin tästä aineistosta löytämäni toimintatavat ja strategiat häpeän käsittelyyn kahteen joukkoon. Toisia toteutetaan palvelujärjestelmän asiakkuudessa ja toisen joukon keinoja henkilökohtaisessa elämässä. Henkilökohtaisen elämän häpeän kokemus saattoi siis johtua sosiaalipalvelujen asiakkuudesta, kuten sosiaalitukia saavilla yksinhuoltajaäideillä. Palvelujärjestelmässä keinot häpeästä selviytymiseen ovat 1. asiakassuhteen katkaiseminen, 2. palveluista vetäytyminen siten, ettei palveluihin enää

palata eikä niitä haeta, 3. apua ja palvelua ei haeta eikä oteta vastaan, koska häpeä on niin voimakasta valmiiksi, ettei siihen kyetä, 4. palveluissa ollessaan asiakas ei tee yhteistyötä ammattilaisen kanssa ja asiakassuhde heikkenee (taustalla voi olla esimerkiksi vihamielisyyttä).

Esimerkiksi päihdeongelmaisten naisten kohdalla häpeä vaikuttaa hoitoon hakeutumiseen ja vaikuttaa toipumiseen. Myös päihdeongelman peittely oli voinut sitoa voimia ja estää hoitoon hakeutumista. Eräs päihdekuntoutuksen työntekijä sanookin: ”…aika moni päihdeongelmainen on salannu aivan hirvittävän pitkään – tehny niin ku valtavan työn salatakseen... Ollu älyttömän sitkee, sinnikäs ja kekseliäs.” (Karttunen 2019, 146-147.)

Kodittoman kokemus häpeää aiheuttavasta vuorovaikutuksesta palvelun tarjoajien kanssa voi johtaa palveluista irtautumiseen. Jos koditon kokee tulleensa leimatuksi virastoissa, voivat leimat johtaa siihen, että apua tarvitseva henkilö päättää olla hakematta apua. Kun sosiaalityöntekijä tai organisaatio saa asiakkaan tuntemaan häpeää, ei asiakas todennäköisesti palaa palveluihin eikä hae palveluita, jotka voisivat auttaa muuttamaan olosuhteitaan. Ryan-DeDominicisin tutkimuksen nainen ei halunnut apua virallisilta organisaatioilta, koska koki niiden kysymykset leimaaviksi ja häpeää aiheuttaviksi. Virastojen kysymykset antoivat ymmärtää, että hän oli syyllinen ja ansaitsi tilanteensa. Häpeä oli niin tukahduttava, että hän jättäytyi mieluummin auttamisprosessin ulkopuolelle kuin kohtasi siellä syntyvän häpeän. (Ryan-DeDominicis 2020, 405-406, 408, 411.)

Munford ja Sandersin tutkimuksen haavoittuvat (vulnerable) nuoret olivat viranomaisten ja kansalaisjärjestöjen asiakkaita, ja heillä oli asiakkuuksia lastensuojelussa, rikospuolella, koulutus- ja mielenterveyspalveluissa. Tutkimuksessa tunnistetaan strategioita, joita nuoret käyttävät häpeän ja arvottomuuden tunteiden lievittämiseksi. He esimerkiksi ovat hiljaa omista olosuhteistaan, mikä on keino näiden tunteiden lievittämiseen. (Munford & Sanders 2019, 53, 54.) Gibsonin tutkimuksen vanhemmissa lastensuojeluprosessin käytännöt saattoivat aiheuttaa vihamielisyyttä ja vetäytymistä ammattilaisia kohtaan (Gibson 2020b, 229).

Tässä aineistossa henkilökohtaisen elämän keinoja ja strategioita häpeän käsittelyyn olivat ongelman peittely ja salaaminen, eristäytyminen sosiaalisista suhteista, häpeän ja stigman vastustaminen toiseuttamisen avulla (sosiaalitukia saavat yksinhuoltajaäidit), häpeän ulkoistaminen esimerkiksi raivoamiseen (haavoittuvat nuoret), vetäytyminen esimerkiksi kävelemällä pois tilanteista (esimerkiksi haavoittuvat nuoret) ja sisään meneminen, joka voi tarkoittaa sitä, että eletään yli varojen, ettei oma rahatilanne paljastu (esimerkkinä sosiaalitukia saavat yksinhuoltajaäidit).

Junin tutkimuksen sosiaalitukia saavilla vähävaraisilla yksinhuoltajaäideillä oli erilaisia selviytymisstrategioita, joilla he vastasivat stigmatisointiin yrittäessään suojella sosiaalista identiteettiään ja suhteitaan. Ne olivat 1. tiedon salaaminen/ pidättäytyminen, mikä tarkoitti jopa eristäytymistä perheestä ja ystävistä sekä 2. sopeutuminen, mikä tarkoitti taloudellisesti riskialttiiden taktiikoiden käyttämistä sosiaaliseen sopeutumiseen, kuten elämistä yli varojen ja 3. vastustaminen toiseuttamisen avulla. (Jun 2022, 208-210.)

Tiedon salaaminen liittyi siihen, että äidit kokivat statuksensa sosiaalietuuksien saajina häpeällisenä ja nolona, minkä vuoksi he eivät välttämättä kertoneet sosiaalietuuksista tai vaikeuksistaan perheelle ja ystäville. Osa vetäytyi sosiaalisista tilanteista ja katkaisi ehkä välit läheisiinsä, koska he eivät halunneet muiden ajattelevan, että he pyytävät rahaa. Päätöksellä olla ottamatta yhteyttä perheeseen ja ystäviin minimoitiin sosiaalisten suhteiden mahdollisesti aiheuttama vahinko itsetunnolle, henkiselle terveydelle ja hyvinvoinnille, kun otettiin huomioon stgmatisoinnin riski. (Mt., 208, 212.)

Toiseuttaminen tarkoitti itsensä erottamista muista etuuksien saajista ja sen osoittamista, ettei ollut tyypillinen etuuden saaja. Äidit korostivat mielellään statustaan lastensa tarpeista huolehtivina äiteinä tai arvokkaina kansalaisina, jotka yrittävät parantaa työllistymismahdollisuuksiaan. Junin mukaan yksihuoltajaäitien osallistuminen toiseuttamiseen osoittaa, että he myös itse jakavat (share) tai ovat samaa mieltä sosiaalietuuksien saajien stigmasta ja voimistavat sitä. Jun viittaa muihin tutkimuksiin, joiden mukaan toiseuttamistaktiikat heijastavat halua kuulua oikealle puolelle. Yksinhuoltajaäidit olivat herkistyneitä sosiaalietuuksia saavien negatiivisille stereotypioille ja stigmatisoinnille, ja he yrittivät erottautua muista. (Jun 2022, 209, 211.)

Junin mukaan kolmas keino oli sisään meneminen. Yksinhuoltajat elivät tietyissä tilanteissa yli varojensa, koska eivät halunneet muiden tietävän taloudellisesti heikosta tilanteestaan. Jun viittaa Goffmaniin (1963) ja toteaa tällaisen osoittavan, ettei henkilö halunnut riskeerata sosiaalista identiteettiään sillä, että kieltäytyy vastaamasta sosiaalisiin odotuksiin. Silloin hän myöntäisi, että hänellä on ominaisuus, joka tekee hänestä vähemmän toivotun (taloudellisesti epävarma). Sen sijaan hän kestää mieluummin enemmän taloudellista painetta ja stressiä. Eräs tutkimuksen äiti kertoi sopeuttavansa persoonallisuuttaan toimimalla kahtena eri ihmisenä eri ympäristöissä. Työvoimatoimistossa ollessaan hän valitti muiden etuuksia saavien ystäviensä kanssa, mikä laski kaikkien mielialaa. Sen sijaan hänestä tuli oikein myönteinen ja aktiivinen ollessaan työssäkäyvien ystäviensä seurassa. Silloin hän yritti parhaansa. (Mt., 209.)

Tämän tutkielman aineiston perusteella voi sanoa, että häpeää saattoi seurata jonkinlainen vetäytyminen tai oman tilanteen piilottelu. Esimerkiksi yksinhuoltajaäidit saattoivat peitellä sosiaalitukien saamista läheisiltään, haavoittuvat nuoret saattoivat vetäytyä palveluista tai olla hiljaa olosuhteistaan, koditon ei halunnut osallistua palveluihin, päihdenaisten saattoi olla vaikea hakeutua hoitoon tai he saattoivat salata sen läheisiltään ja köyhät naiset saattoivat vetäytyä palveluista. Lastensuojeluprosessissa mukana olevat vanhemmat saattoivat muuttua asiakassuhteessa vetäytyviksi, jota voi ehkä myös pitää jonkinasteisena salailuna.

Tämän aineiston perusteella päättelen, että häpeä on tutkimusryhmien jäsenille raskas taakka, ja siitä selviämiseen ja sen kanssa elämiseen pitää kehittää strategioita. Niitä kehitetään sekä palvelujärjestelmää että henkilökohtaista elämää varten. Strategioissa on yhteistä se, että niihin sisältyy usein jonkinlaista vetäytymistä ja piilottelua. Se ei välttämättä edistä ongelmista selviämistä. Esimerkiksi sosiaalitukia saavat yksinhuoltajat ja haavoittuvat nuoret salasivat olosuhteitaan ja saattoivat vetäytyä sosiaalisista tilanteista. Haavoittuvien nuorten strategia saattoi olla pysyttely hiljaa omista olosuhteistaan. Köyhät naiset ja kodittomat saattoivat valita vetäytymisen sosiaalipalveluista tai olla kokonaan hakematta apua sieltä. Jättäytyessään sosiaalipalvelujen ulkopuolelle he jäivät ilman apua, josta ehkä olisi ollut heille hyötyä.

Toisaalta silloin he hallitsivat itse omaa elämäänsä. (Jun 2022; Munford ym. 2019; Lavee 2017.)

Tämän aineiston perusteella voi todeta, että häpeä omasta tilanteesta sekä palveluissa koettu häpeä ja häpäiseminen voivat estää asiakkaita hankkimasta itselleen apua tai ottamasta sitä vastaan. Häpeä ja stigma voivat vaikuttaa myös tutkimusryhmien sosiaalisiin suhteisiin.

5 HEIKOMMASSA ASEMASSA OLEVAN HÄPEÄN KOKEMUS

5.1 Minkälaisia häpeän kokemuksia on heikommassa asemassa olevilla ihmisillä?

Tässä tulosluvussa käsitellään heikommassa asemassa olevien ihmisten häpeän kokemusta, ja aineistona on tämän tutkielman vertaisarvioiduista tutkimusartikkeleista kolme sekä väitöskirja. Niiden kohderyhmät ovat päihdeongelmaiset naiset, kodittomat, sosiaalitukia saavat yksinhuoltajaäidit ja haavoittuvat nuoret. Näistä artikkeleista löytyi vastauksia kysymykseen, minkälaisia häpeän kokemuksia on heikommassa asemassa olevilla ihmisillä. Vaikka artikkeleita on vain vähän, pidin perusteltuna laatia niiden perusteella oman tulosluvun, koska tutkimuskysymyksen avulla ei lähtökohtaisesti kartoitettu sosiaalityön tai sosiaalipalvelujen asiakkuudessa syntyvää häpeää, johon keskitytään edellisessä tulosluvussa.

Näiden ryhmien häpeän kokemus liittyy ja sitä on tarkasteltu kunkin ryhmän oman erityisen sosiaalisen ongelman kautta. Aineistosta voidaan päätellä, että sosiaaliset ongelmat aiheuttavat häpeän kokemusta. Päihdeongelmaiset naiset kokevat häpeää päihdeongelmastaan ja sen seurauksista, köyhyydessä elävät yksinhuoltajaäidit kokevat häpeää taloudellisesta tilanteestaan ja myös sosiaalitukien saamiseen liittyvistä asenteista. Kodittomat kokevat häpeää kodittomuuden leimaavasta identiteetistä ja haavoittuvat nuoret kokevat häpeää köyhistä olosuhteistaan ja esimerkiksi perheensä rikolliskuvioista ja niiden tuomitsemisesta.

Liz Frost viittaa June Price Tangneyhin ja Ronda L. Dearingiin (2004), ja toteaa, että sosiaalinen ja taloudellinen pääoma ovat hyvinvoinnin olennaisia osia maailmassa. Silloin, kun yksilöltä evätään nämä resurssit, koetaan sosiaalinen marginaalisuus ja arvottomuus syvän henkilökohtaisesti. Häpeä rajoittaa ihmisen toimijuutta, hyvinvointia ja kapasiteettia (Frost 2016, 431, 438.)

Tämän tutkielman aineistoon kuuluvan Ryan-DeDominicisin (2020, 408, 410) tutkimuksen kodittoman häpeä liittyi kodittomuuden leimaavaan identiteettiin. Ryan-DeDominicisis kirjoittaa, että kodittoman häpeä vahvistuu, kun ihmisille luonnolliset

tarpeet stigmatisoidaan. Se tarkoittaa esimerkiksi sitä, että he joutuvat suorittamaan ihmisille luonnollisia perustarpeita julkisesti tai julkisissa tiloissa. Virtsaaminen, alkoholin juominen, seksi ja vihan ilmaisu ovat käyttäytymistä, joista voidaan syyttää rikkomuksina. Selviytymiseen tarvittavat toiminnot ovat laittomia. Kodittoman stigma voi kasvaa, kun ei tunnusteta, että ne ovat ihmiselle tyypillistä käyttäytymistä, jota koditon on pakotettu harjoittamaan ilman yksityisyyttä. Ryan-DeDominicisin mukaan kodittomuus johtaa eristäytymiseen, kuten myös heidän kokemansa häpeä, joka johtaa yksinäisyyteen, hylätyksi tulemisen tunteeseen ja syyllisyyteen.

Karttusen (2019, 146-147) tutkimuksessa päihdeongelmaiset naiset kokevat häpeää päihdeongelmansa vuoksi, ja heillä on siihen liittyen salaamisen tarve. Naisten päihdeongelmaan liittyy myös stigma, ei-toivottu sosiaalinen leima. Karttusen tutkimuksen aineiston naiset hahmottivat sukupuolta ja naiseutta kielteisten määreiden kautta. He puhuivat itsestään usein rumana, huorana, lihavana, halveksuttavana tai kelpaamattomana. He jäsensivät itseään ja naiseuttaan myös huorakompleksin kautta. Siinä nainen uskoo muiden pitävän häntä huorana. Karttusen mukaan huorittelu on osa päihdeongelmaisiin naisiin ja tyttöihin liittyvää kulttuurista ja sosiaalista häpäisemistä sekä eron tekemistä muihin naisiin. Naistenyhteisön työntekijät tunnistivat naisten kokemuksissa häpeää ja itseinhoa. (Mt., 147, 149.)

Karttunen toteaa, että hänen tutkimuksensa perusteella häpeä ja syyllisyys muodostivat toisiinsa sekoittuvan vyyhdin, jossa nainen koki syyllisyyttä oman juomisensa seurauksista lapsille ja häpeää samalla itseään päihdeongelman vuoksi sekä epäonnistumistaan äitinä lasten menettämisen myötä. Häpeää ja syyllisyyttä on vaikea erottaa, sillä sisäistetty häpeä voi torjua päihdeongelman käsittelyä. (Mt., 246.)

Gibson (2015a, 336) viittaa David Nathansoniin (1992), joka käsitteellisti häpeän kokemisen seurauksena havaittuja käyttäytymismalleja. Tämä tarkoitti sitä, että yksilöt voivat vetäytyä muista yrittäessään piiloutua häpeälle altistumisen tunteelta, kun taas toiset voivat yrittää välttää häpeän tunteita joko jännityksen hakemisella tai turruttamalla tunteensa käyttämällä alkoholia tai huumeita.

Tämän tutkielman aineistoon kuuluvassa Munfordin ja Sandersin tutkimuksessa haavoittuvat nuoret kokevat häpeää, joka johtuu heidän vaatimattomasta sosiaalisesta

aineellisesta asemastaan. He ovat eläneet köyhissä oloissa ja marginaaleissa, ja heitä on ymmärretty väärin. Häpeä nousi vahvana tunteena heidän arkipäivässään ja pohdinnoissaan lapsuuden kokemuksista. He kuvasivat tilanteita, joissa heidät oli ymmärretty väärin, heitä ei oltu huomioitu, heidät oli tuomittu, kohdeltu epäkunnioittavasti tai heitä ei pidetty arvokkaina. Häpeä voi johtaa vetäytymiseen ja itsensä syyttämiseen kohtaamistaan vaikeuksista. He kokivat häpeää esimerkiksi siitä, etteivät heidän vanhempansa rakastaneet heitä, koska he olivat sijoituksessa. He häpesivät ehkä kotielämäänsä ja vanhempiaan tai sitä, etteivät vanhemmat olleet heidän tukenaan. Sosiaalityön asiakkaina heillä oli kokemuksia siitä, että sosiaalityöntekijät tulkitsivat heidän tarpeitaan väärin eivätkä vastanneet tilanteeseen riittävällä tavalla. (Munford & Sanders 2019, 53, 56-67.)

Gibsonin mukaan häpeä voidaan kuvata tietoisuutena omasta virheellisyydestä ja arvottomuudesta. Se on ensisijainen sosiaalinen tunne ja yksi intiimeimmistä tunteistamme, joka kehittyy perheympäristössä ja voi vaikuttaa tuhoisasti yksilöön ja hänen ihmissuhteisiinsa. Häpeä on pohjimmiltaan sosiaalinen tunne, joka liittyy sosiaalisten siteiden katkeamiseen. (Gibson 2015a, 333, 336.)

Häpeästä tulee osa sitä, keitä ihmiset ovat ja miten he voivat olla: se tarkoittaa heidän refleksiivisiä kertomuksia itsestään, joissa häpeä ruokkii häpeää. Häpeä on vakavaa identiteettivahinkoa, jota voidaan pahentaa ja ehkä myös lievittää tietyissä olosuhteissa: luottamuksessa, joka perustuu toisen tuntemiseen, ja suhteessa, jossa voi ilmaista itseään ja tulla todella nähdyksi ja silti arvostetuksi. (Frost 2016, 435.)

Malisen mukaan häpeästä on vaikea vapautua. Se sitoo ja kahlitsee, lannistaa ja painaa alas, rajoittaa ilmaisua ja tunteiden kokemista, saa sanattomaksi ja pakottaa vetäytymään yksinäisyyteen. Häpeäntunteeseen liittyy usein pelko paljastumisesta. Se voi olla pelkoa siitä, että jokin virhe, epäonnistuminen, todelliset tunteet tai persoonallisuus paljastuvat toisille. Häpeän tunnetta ja kokemusta voi yrittää torjua vetäytymällä, hyökkäämällä ja syyllistämällä tapahtuneesta sekä itseä että muita ihmisiä ja välttelemällä siihen liittyviä asioita ja tilanteita. Kaikissa tapauksissa kyse on häpeäntunteen välttämisestä tai lieventämisestä. Häpeä ei torjumalla katoa, vaan pysyy alitajunnassa ja nousee pintaan taas, kun jokin tilanne aktivoi sen. (Malinen 2010, 15- 16, 142.)

Otan tässä esiin myös Junin tutkimuksen sosiaalitukia saavat yksinhuoltajat, koska heidän häpeän kokemuksensa tuli esiin nimenomaan yksityiselämässä ja omissa sosiaalisissa verkostoissa kuten perheen ja ystävien joukossa ja taholta. Jun nojaa aikaisempiin tutkimuksiin todetessaan, että englantilaisessa yhteiskunnassa mikään ryhmä ei ole niin stigmatisoitu kuin sosiaalitukia saavat yksinhuoltajat. Yksinhuoltajaäitien häpeän tunteet liittyivät läheisesti siihen, kuinka heidän perheensä ja yhteisönsä suhtautuivat heihin sosiaalietuuksien saajina. Melkein kaikki tunnistivat heihin liitetyn suoran tai epäsuoran stigman, ja he kokivat sen olevan pysyvä sosiaalietuuksien saamiseen liittyvä ominaisuus. He olivat myös herkistyneitä sosiaalitukia saavien ihmisten kielteisille stereotypioille ja stigmatisoinnille, ja yrittivät erottautua näistä toisista. He toiseuttivat itsensä tuomalla esiin, etteivät ole tyypillisiä tukiensaajia. Jotkut tutkimuksen osallistujat tunsivat sosiaalietuuksia koskevan kielteisen julkisen keskustelun vaikutuksen omassa elämässään. (Jun 2022, 200, 205, 207, 209, 211.)

Frost viittaa Axel Honnethiin (1995), jonka mukaan ihmisen hyvinvoinnin perusta on tulla tunnustetuksi kolmessa mielessä, jotka liittyvät itseluottamukseen, itsekunnioitukseen ja itsetuntoon. Ihmisen on saatava tunnustusta yksilötasolla, saaden asianmukaista hoivaa ja rakkautta; valtion (sosiaaliset ja poliittiset oikeudet) tasolla, ollen täysivaltainen kansalainen ja saaden kunnioitusta; ja yksilön erityisten taitojen ja/tai lahjakkuuksien suhteen omissa "arvoyhteisöissään". (Frost 2016, 433.)

Scheff viittaa Erving Goffmaniin (1959), joka sanoo, ettei ole olemassa vuorovaikutusta, jossa ei olisi merkittävää mahdollisuutta kokea lievää nolostumista tai pientä mahdollisuutta kokea syvää nöyryytystä. (Scheff 2014c,130). Häpeä on läsnä lähes kaikessa sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Scheff viittaa Goffmaniin (1967), jonka mukaan ihmiset ovat erittäin herkkiä sille, kuinka paljon kunnioitusta heille osoitetaan. Pienetkin poikkeamat voivat aiheuttaa häpeää tai noloutta. (Scheff 2000a, 97.)

5.2 Häpeän käsittely

Tämän aineiston perusteella voi todeta, että heikommassa asemassa olevien ryhmien häpeän kokemuksessa on paljon yhteistä, esimerkiksi häpeän tunteen sisäistäminen. Niiden jäsenet kokevat ja tuntevat heihin liitetyn stigman ja kielteisen sosiaalisen leiman, jotka sisäistettyinä johtavat häpeään. Aineiston perusteella totean, että häpeään voi reagoida ja sitä voi käsitellä erilaisilla tavoilla, ja siinä, kuinka näiden ryhmien jäsenet käsittelevät häpeää, on yhteisiä piirteitä.

Havaitsin, että heikommassa asemassa olevilla on häpeän ja stigman käsittelyyn tapoja, joissa on samankaltaisuutta. Löysin aineistosta näiden ryhmien kohdalla kuusi erilaista tapaa reagoida ja käsitellä stigmaa ja häpeää. Ne ovat 1. ongelman salailu ja piilottelu, 2. ongelman kieltäminen, esimerkkinä päihdeongelma, 3. eristäytyminen sosiaalisista suhteista ja itsensä piilottaminen, 4. vetäytyminen tilanteista ja hiljaa oleminen, esimerkkinä haavoittuvat nuoret; 5. ulkoistaminen esimerkiksi raivon ja vihan kautta (haavoittuvat nuoret) sekä 6. päihteiden käyttö, joilla häpeää lievitetään. Viimeksi mainittu tuli keinona esiin esimerkiksi päihdenaisten ja haavoittuvien nuorten kohdalla.

Kuvio 7 **Stigman ja häpeän käsittely**
Ongelman salailu, piilottelu
Ongelman kieltäminen (esimerkiksi päihdeongelma)
Eristäytyminen sosiaalisista suhteista (itsensä piilottaminen)
Vetäytyminen (esimerkiksi vaikeneminen)
Ulkoistaminen (raivo, viha)
Päihteiden käyttö

Tämän luvun aineiston perusteella tulkitsen, että häpeä ja stigma johtavat usein jonkinlaiseen vetäytymiseen ja salailuun. Häpeävä ja stigmatisoitunut ihminen voi vetäytyä sosiaalisista suhteista tai piilotella itseään ja / tai ongelmaansa. Se voi johtaa sosiaalisten suhteiden vähenemiseen tai katkeamiseen. Tässä aineistossa poikkeuksen tekee haavoittuvien nuorten reagointi häpeään ulkoistamisella, jolloin he saattoivat

reagoida häpeän tunteisiin raivolla tai vihalla. Heidän toinen reagointitapansa oli vetäytyminen, kuten tilanteista pois lähteminen tai vaikeneminen omista olosuhteistaan. He syyttivät itseään kohtaamistaan vaikeuksista. (Munford & Sanders 2019, 56.) Scheff viittaa Helen Lewisiin (1971), joka huomautti, että häpeä voi johtaa vetäytymiseen ja masennukseen tai toisaalta vihaan ja aggressioon. Scheff kirjoittaa, että vihan ja väkivallan eskaloituminen voi johtua piilotetusta häpeästä. (2014c, 138.)

Eräs haavoittuvat nuoret -ryhmän haastateltava kertoi hallitsevansa tunteitaan vetäytymällä, pysymällä hiljaa tai pakenemalla hoitopaikoista, kun hänen tunteensa tulivat ylivoimaisiksi. Hän koki häpeää siitä, ettei hänen äitinsä rakastanut häntä, koska hän oli sijoituksessa. Hän käytti huumeita hallitakseen tunteita, jotka aiheutuivat torjutuksi ja petetyksi tulemisesta. Muutkin nuoret käyttivät vetäytymistä vastauksena häpeälle ja syyttivät itseään kohtaamistaan vaikeuksista. Eräs nuori selviytyi ohittamalla ongelmat, ja asioiden käydessä vaikeiksi vain käveli pois. (Munford & Sanders 2019, 56.)

Ryan-De´Dominicis viittaa aiempaan tutkimukseen kodittomuudesta ja toteaa, että kodittomat vetäytyvät sosiaalisista yhteyksistä ja eristäytyvät häpeän vuoksi, vaikka he tarvitsisivat apua. Häpeän tunteeseen liittyy tarvetta piilottaa itsensä, sillä se syntyy pelosta menettää muiden hyväksyntä, ja ihminen yrittää piilottaa häpeällistä kokemustaan muilta. Häpeä tietyistä identiteeteistä ja haavoittuvuuksista johtaa eristyneisyyteen, toivottomuuteen ja voimattomuuteen. Häpeä lisää myös yksinäisyyttä, hylätyksi tulemisen tunnetta ja syyllisyyttä. Asunnottomuus estää ihmisiä ylläpitämästä sosiaalisia rooleja ja suhteita. Psykologisesti häpeä on yhdistetty moniin mielenterveysongelmiin, kuten ahdistukseen, masennukseen, riippuvuuteen, huonoon itsetuntoon ja itsetuhoiseen käyttäytymiseen. (Ryan-DeDominicisis 2020, 406, 408.) Myös sosiaalitukia saavat yksinhuoltajaäidit alkoivat rajoittaa sosiaalisia yhteyksiään ja elämäänsä, jolloin vaarana oli eristäytyminen ja sosiaalisten suhteiden katkeaminen (Jun 2022).

Myös päihdeongelmaiset naiset voivat piilotella ongelmaa, mikä voi johtaa eristäytymiseen. Päihdeongelmaan liittyy vahva salaamisen ja suojelun tarve. Päihdeongelma saatettiin yrittää salata jopa omilta perheenjäseniltä. Karttunen nojaa useisiin lähteisiin ja toteaa, että yksi naisten tapa häpeän ja stigman käsittelyyn oli päihdeongelman kieltäminen ja pyrkimys päihteiden käytön vaikutusten minimointiin. He pelkäävät lasten menettämistä, jos ongelma paljastuu. Häpeää kokeva henkilö voi

käyttää alkoholia ja huumeita käsitelläkseen kivuliaita häpeän tunteita, ja se on heille keino selvitä. (Karttunen 2019, 146-147, 149.)

Scheffin (2014c, 132) mukaan moderni aika perustuu individualismiin, rohkaisuun selviytyä yksin, riippumatta ihmissuhteiden kustannuksista. Ihmiset oppivat toimimaan ikään kuin olisivat itsessään täydellisiä ja riippumattomia muista. Tällä ominaisuudella on rakentavia ja luovia puolia, mutta sillä on muitakin seurauksia: vieraantuminen ja häpeän piilottaminen.

Havaitsin tästä aineistosta, että osa aineiston tutkimusryhmien jäsenistä tunsi syyllisyyttä omasta tilanteestaan. Esimerkiksi Karttusen tutkimuksen päihdeongelmaisten naisten kokema häpeä ja syyllisyys vaikuttavat heidän käsitykseensä omasta itsestään ja naiseudestaan. Päihdenaiset saattoivat kokea syyllisyyttä juomisestaan lastensa takia ja epäonnistumisestaan äitinä lasten menettämisen myötä. (Karttunen 2019, 246.) Ryan-DeDominicisin (2020, 411) tutkimuksen nainen ei halunnut apua sosiaalityöntekijöiltä ja virallisilta organisaatioilta, koska koki niiden kysymykset leimaaviksi ja häpeää aiheuttaviksi. Jokainen virasto esitti leimaavia kysymyksiä antaen ymmärtää, että hän oli syyllinen tai ansaitsi tilanteensa. Munfordin ja Sandersin (2019, 56) tutkimuksen haavoittuvat nuoret syyttivät itseään kohtaamistaan vaikeuksista. Ryan-DeDominicisin (2020, 406) mukaan psykologisesti häpeä liittyy usein mielenterveysongelmiin, kuten ahdistukseen, masennukseen, riippuvuuksiin ja itsetuhoiseen käyttäytymiseen sekä huonoon itsetuntoon.

Osa tämän luvun tutkimusryhmistä oli vaihtelevasti sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen asiakkaina. Aineiston perusteella voi päätellä, että häpeä voi vaikuttaa heikommassa asemassa olevien palveluiden käyttöön, koska se voi estää heitä hakemasta ja saamasta apua. Häpeän kokemus ja stigma voivat vaikuttaa kielteisesti myös heidän henkilökohtaiseen elämäänsä.

6 JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA

6.1 Johtopäätökset

Tarkastelen tässä luvussa tutkielman tuloksia. Hain pro gradu -tutkielmalla vastauksia seuraaviin kysymyksiin:

1. Minkälaista häpeän kokemusta nousee sosiaalityön asiakkuudesta ja sosiaalipalvelujen asiakkuudesta?

2. Minkälaisia häpeän kokemuksia on heikommassa asemassa olevilla ihmisillä?

Tutkielman aineistona oli kuusi vertaisarvioitua tutkimusartikkelia ja yksi väitöskirja. Aineisto on kansainvälinen ja englanninkielinen yhtä suomenkielistä väitöskirjaa lukuun ottamatta. Aineiston tutkimusten kohderyhminä olivat henkilöt, joilla oli jokin sosiaalinen ongelma. Niitä olivat asunnottomuus, alkoholismi, sosiaalitukien käyttö, haavoittuvien nuorten huono-osaisuus, köyhyys ja perheen lastensuojeluasiakkuus. Aineistosta käy ilmi, että sosiaaliset ongelmat aiheuttavat häpeää sekä kielteisiä ja vaikeita tunnekokemuksia.

Seuraavassa nostan esiin tuloksia liittyen ensimmäiseen tutkimuskysymykseen ”minkälaista häpeän kokemusta nousee sosiaalityön asiakkuudesta ja sosiaalipalvelujen asiakkuudesta”.

Tutkimusryhmien jäsenten häpeän kokemukselle yhteistä on se, että heillä on sosiaalisia ongelmia, joista he kantavat häpeätaakkaa. Tutkielman eräs johtopäätös on se, että sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen asiakkuus voi aiheuttaa ja lisätä häpeän kokemusta. Aineistosta erottuu erilaisia tapoja tai mekanismeja, joiden kautta häpeä asiakkuudessa kehittyy. Löysin niitä neljä. Ne ovat 1. asiakasprosessin toteuttaminen institutionaalisella lähestymistavalla, 2. asiakkuuden ja asiakasprosessin itsessään aiheuttama häpeä (esimerkkinä lastensuojeluprosessi), 3. häpeän synty vuorovaikutuksessa ammattilaisen kanssa ja 4. häpeän tunteminen valmiiksi ennen tai ilman vuorovaikutusta työntekijän kanssa (esimerkkinä sosiaalitukien hakeminen).

Tämän kirjallisuuskatsauksen aineistossa olevien tutkimusten perusteella voi todeta, että häpeän kokemus ja häpäisy sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen asiakkuudessa vaikuttavat jatkossa asiakkaaseen monella tavalla. Tutkimusryhmien jäsenten reaktiot häpeän kokemukseen ja häpäisyyn asiakkuudessa olivat kielteisiä tunnekokemuksia ja ajatuksia. Voikin todeta, että häpeän kokemuksesta ja häpäisystä asiakkuudessa voi seurata vaikeita tunteita sekä ajatuksia. Asiakas voi esimerkiksi kokea ulkopuolisuutta, epäreiluutta, masennusta, syyllisyyttä, hän voi menettää luottamuksen ammattilaisiin ynnä muuta. Häpeäkokemukset voivat siten vaikuttaa käsitykseen omasta itsestä ja sitä kautta käyttäytymiseen.

Tämän aineiston perusteella voi todeta, että sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen asiakkuudessa häpeää kokevilla on erilaisia toimintatapoja ja strategioita, joilla he pyrkivät käsittelemään häpeää. Toimintatavoissa on sekä yhtäläisyyksiä että eroja. Toimintatavat ja strategiat häpeän käsittelyyn voi jakaa kahteen. Toisia toteutetaan palvelujärjestelmän asiakkuudessa ja toisia henkilökohtaisessa elämässä, joita myös tuli aineistossa esiin.

Kun asiakas kokee tulevansa häväistyksi tai hän kokee häpeää sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen asiakkuudessa, vaikuttaa se asiakassuhteeseen ja palveluiden käyttöön. Asiakkaan keinot vastata häpeän kokemukseen asiakkuudessa ovat 1. asiakassuhteen katkaiseminen, 2. palveluista vetäytyminen siten, ettei niihin enää palata eikä niitä haeta, 3. asiakas ei enää jatkossa tee sitoutuneesti yhteistyötä sosiaalityöntekijän kanssa ja 4. häpeä voi olla valmiiksi niin voimakasta, ettei palvelua sen vuoksi edes haeta tai siihen ei osallistuta.

Henkilökohtaisessa elämässä häpeätaakan kanssa voi yrittää selviytyä peittelemällä ongelmaa, eristäytymällä sosiaalisista suhteista, vastustamalla stigmaa toiseuttamisen avulla, ulkoistamalla häpeä esimerkiksi raivoamiseen, vetäytymällä tilanteista tai menemällä sisään tärkeään sosiaaliseen ryhmään, joka voi tarkoittaa vaikkapa elämistä yli varojen, ettei oma rahatilanne paljastu.

Tämän aineiston perusteella näyttää siltä, että häpeän kestämiseen ja siitä selviytymiseen kehitetään erilaisia strategioita. Palvelujärjestelmän asiakkuudessa ja henkilökohtaisessa

elämässä strategioiden yhteinen piirre on se, että niihin sisältyy usein jonkinlaista vetäytymistä ja piilottelua.

Seuraavassa nostan esiin tuloksia liittyen toiseen tutkimuskysymykseen ”minkälaisia häpeän kokemuksia on heikommassa asemassa olevilla ihmisillä”. Ne perustuvat neljään aineiston teksteistä: kolmeen vertaisarvioituun tutkimusartikkeliin ja yhteen väitöskirjaan. Niissä tutkimusryhminä ovat päihdeongelmaiset naiset, kodittomat, sosiaalitukia saavat yksinhuoltajaäidit ja haavoittuvat nuoret.

Näiden ryhmien jäsenet tuntevat häpeää, joka nousee heidän sosiaalisesta ongelmastaan, elämäntilanteestaan ja niihin liittyvästä stigmasta. Päihdeongelmaiset naiset kokevat häpeää päihdeongelmastaan ja sen seurauksista, köyhät yksinhuoltajaäidit taloudellisesta tilanteestaan ja sosiaalitukien saamiseen liittyvistä stigmasta ja asenteista. Koditon kokee häpeää kodittomuuden leimaavasta identiteetistä. Haavoittuvat nuoret häpeävät esimerkiksi köyhiä olosuhteitaan tai perheensä rikolliskuvioita ja niiden tuomitsemista. Tässä kohdin aineistoa ei analysoida sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen asiakkuuden kautta.

Aineistosta voi havaita, että heikommassa asemassa olevilla on erilaisia keinoja ja tapoja käsitellä itseen, ongelmaansa ja tilanteeseensa liittyvää stigmaa ja häpeää. Erotin kuusi tapaa, joilla heikommassa asemassa oleva reagoi ja käsittelee stigmaa ja häpeää. Ne ovat 1. ongelman salailu ja piilottelu, 2. ongelman kieltäminen (päihdeongelma), 3. eristäytyminen sosiaalisista suhteista ja itsensä piilottaminen, 4. vetäytyminen tilanteista ja hiljaa oleminen, 5. häpeän ulkoistaminen esimerkiksi raivoon ja vihaan sekä 6. päihteiden käyttö.

Päätelmäni toiseen tutkimuskysymykseen aineiston perusteella on, että häpeän ja stigman kokemukset johtavat usein jonkinasteiseen vetäytymiseen ja salailuun. Ne sisältyvät useimmiten jollain tavalla tai intensiteetillä heikommassa asemassa olevan vastaukseen häpeän kokemukselle. Piilottelu ja vetäytyminen voivat kuitenkin heikentää heidän sosiaalisia suhteitaan.

6.2 Tutkimuksen etiikka

Kun aineistona on kuusi tutkimusartikkelia ja yksi väitöskirja, on selvää, etteivät ne mitenkään voi kertoa kaikkea tämän kirjallisuuskatsauksen aiheesta. Lukijan on hyvä pitää mielessä, että tutkielmassa tehdyt päätelmät perustuvat suppeaan aineistoon. Siitä huolimatta tutkielma luo mielestäni yleiskuvaa häpeäilmiön luonteesta, ja valottaa sosiaalityön asiakkuudesta nousevaa häpeän kokemusta sekä heikommassa asemassa olevan häpeän kokemusta. Tämän tutkielman aineistona olevien tutkimusartikkeleiden sekä teoreettisen viitekehyksen pohjalta voi sanoa, että häpeä on yleinen sekä perustavanlaatuinen tunne ja kokemuksena kivulias. Mielestäni tutkielman aineisto vastaa hyvin asetettuihin kysymyksiin.

Aloittaessani tutkielman tekoa halusin pitäytyä tiukasti alkuperäisessä aiheessa, sillä kiinnostukseni suuntautui nimenomaan sosiaalityön asiakkuudessa nousevaan häpeän kokemukseen ja vieläpä Suomessa ja lähimenneisyydessä. Alkuperäinen tutkimuskysymys osoittautui kuitenkin liian kapeaksi, sillä tuoretta suomenkielistä aineistoa ei aiheesta löytynyt riittävästi käyttämilläni hakutermeillä ja -kriteereillä. Sitä löytyi kuitenkin jonkin verran englanninkielisenä. Tästä syystä laajensin tutkimuskysymystä apukysymyksellä, jossa haettiin vastausta heikommassa asemassa olevan häpeän kokemukseen. Näin sain lopulta kokoon tutkielmani aineiston. Käyttämäni hakutermit ja -kriteerit eivät siis tuottaneet runsasta tulosta, ja saattaakin olla, että toisenlaisilla hakutermeillä olisi voinut löytyä enemmän aineistoa. Aineiston käsittelyvaiheessa vastausten hakeminen kahteen kysymykseen suppeahkosta aineistosta teki aineiston käsittelystä ja tulkinnasta kuitenkin hieman sekavaa ja päällekkäistä. Laajempi aineisto olisi ehkä jopa helpottanut tutkielman tekoa.

Tässä tutkielmassa täyttyvät hyvin vaateet tutkimuskohteiden anonyymiudesta ja tutkimuksen tekijän vaitiolovelvollisuudesta. Kirjallisuuskatsauksen materiaalina ovat pääosin ulkomaiset, englanninkieliset tutkimusartikkelit jo tehdyistä tutkimuksista, minkä vuoksi tutkimuksiin osallistuneet jäävät tuntemattomiksi.

Olen kuvannut työskentelyäni ja aineiston hakuprosessia kirjoittamalla sekä laatimalla kuvioita taitoni mukaan.

6.3 Pohdinta

Tämän pro gradu -tutkielman aihe pohjautuu omaan mielenkiintooni, ja motiivinani on ollut halu tietää, mitä häpeän kokemuksesta sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen asiakkailla tiedetään. Pyrkimykseni on ollut tuottaa tietoa häpeän kokemuksesta sosiaalityön ja sosiaalipalveluiden asiakkaiden sekä heikommassa asemassa olevien näkökulmasta. Jo tutkielman teon alkumetreillä selvisi, ettei sosiaalityön ja sosiaalipalveluiden asiakkuudesta nousevasta häpeästä ole tehty tuoretta suomenkielistä tutkimusta. Tämän perusteella päättelen, että suomalaista tutkimusta sosiaalityön ja sosiaalipalvelujen asiakkuudesta nousevasta häpeän kokemuksesta tarvitaan lisää ja sille on tilaa.

Tutkielmani perusteella ajattelen, että sosiaalityössä ja sosiaalipalveluissa pitäisi pyrkiä sellaisiin käytäntöihin, joissa asiakkaiden häpeä ei lisäänny eikä sitä lisätä. Sosiaalityön ja sosiaalipalveluiden asiakkaat sekä heikommassa asemassa olevat ihmiset saattavat kokea häpeää omista ongelmistaan ja tilanteistaan. Tutkimuksen valossa voi todeta, että henkilö saattaa olla valmiiksi niin häpeissään, ettei sen vuoksi edes hakeudu avun piiriin tai ole valmis vastaanottamaan sitä. Aineistosta selviää, että häpeän kokemus vaikuttaa niin sosiaalipalveluihin hakeutumiseen, niihin sitoutumiseen kuin niissä jatkamiseen.

Mielestäni sosiaalityöntekijöiden pitäisi olla tietoisia sosiaalisiin ongelmiin liittyvästä ja heikommassa asemassa olevien ihmisten häpeätaakasta sekä niistä mekanismeista ja käytännöistä, jotka sosiaalityön asiakkuudessa aiheuttavat häpeän kokemusta. Jos asiakas kokee sosiaalityön asiakkuudessa häpeää, ei asiakkaan ja työntekijän vuorovaikutus todennäköisesti ole kovin hedelmällistä. Oletettavasti asiakas ei saa silloin palveluista irti sitä hyötyä, mikä siitä muutoin olisi saatavissa.

Pohdinkin, millä tavalla asiakkaan häpeän tunne huomioidaan arjen sosiaalityössä vai huomioidaanko sitä? Missä määrin ja minkälainen tunnetyöskentely kuuluu sosiaalityöhön? Minkälaisia valmiuksia ja taitoja sosiaalityöntekijöillä pitäisi olla asiakkaiden häpeän kohtaamiseen ja häpeän käsittelyyn? Pitääkö sosiaalityöntekijän osata purkaa asiakkaan häpeäkokemusta? Pitäisikö sosiaalityön opinnoissa antaa valmiuksia häpeätyöskentelyyn? Mielestäni häpeän ongelmatiikkaa arjen sosiaalityössä

olisi tärkeä käsitellä ja pohtia jo sosiaalityön opinnoissa kuten myös työnteossa. Uskon, että sosiaalityössä tehtävän häpeätutkimuksen kautta ymmärrys häpeäilmiöstä voi laajeta ja sillä voi olla vaikutusta sosiaalityön ammatillisiin käytäntöihin.

LÄHTEET

Bergmark, Anders & Oscarsson, Lars 2000: Sociala problem. Teoksessa Meeuwisse, Anna & Sunesson, Sune & Swärd, Hans (toim.): Socialt arbete. En grundbok. Författarna och Bokförlaget Natur och Kultur. Falköping, 141-155.

Brown, Brené 2006: Shame Resilience Theory: A Grounded Theory Study on Women and Shame. Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services 87 (1), 43-52. https://doi.org/10.1606/1044-3894.3483

Eronen, Tuija 2013: Häpeän säätely ja suhteissa olo. Teoksessa Heino, Tarja & Bardy, Marjatta (toim.): Lastensuojelun ytimissä. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Tampere, 225-242.

Frost, Liz 2016: Exploring the Concepts of Recognitioin and Shame for Social Work. Journal of Social Work Practice, 30 (4), 431–446. http:/dx.doi.org/10.1080/02650533.2015.1132689. Viitattu 11.12.2024.

Gausel, Nicolay & Leach, Colin Wayne 2011: Concern for self-image and social image in the management of moral failure: Rethinking shame. European journal of social psychology 41(4), 468-478.

Gibson, Matthew 2015a. Shame and guilt in child protection social work: New interpretations and opportunities for practice. Child and Family Social Work (20), 333-343. https://doi.org/10.1111/cfs.12081S Viitattu 10.12.2024-11.3.2025.

Gibson, Matthew 2020b: The Shame and shaming of parents in the child protection process: findings from a case study of an English child protection service. Families, Relationships and Societies 9 (2), 217-233.

Haight, Wendy & Sugrue, Erin & Calhoun, Molly & Black, James 2017: ”Basically, I look at it like combat”: Reflections on moral injury by parents involved with child protection services. Children and Youth Services Review 82, 477-489.

Jokinen, Arja 2016: Asiakkaan ja sosiaalityöntekijän välinen suhde. Teoksessa Törrönen, Maritta (toim.) Vastavuoroinen sosiaalityö. Gaudeamus Helsinki University Press. Helsinki, 138-147.

Juhila, Kirsi 2012: Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Osuuskunta Vastapaino. Jyväskylä.

Jun, Miyang 2022: Stigma and shame attached to claiming social assistance benefits: understanding the detrimental impact on UK lone mothers’ social relationships. Journal of Family Studies 28 (1), 199-215.

Kananen, Jorma 2017: Laadullinen tutkimus pro graduna ja opinnnäytetyönä. Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja 234. Suomen Yliopistopaino Oy. Juvenes Print.

Kangasniemi, Mari & Utriainen, Kati & Ahonen, Sanna-Mari & Pietilä, Anna-Maija & Jääskeläinen, Petri & Liikanen, Eeva 2013: Kuvaileva kirjallisuuskatsaus: eteneminen tutkimuskysymyksestä jäsennettyyn tietoon. Hoitotiede 25 (4), 291-301.

Karttunen, Teija 2019: Naiserityistä päihdehoitoa. Etnografinen tutkimus päihdehoitolaitoksen naistenyhteisöstä. JYU Dissertations 118. University of Jyväskylä.

Lavee, Einat 2017: Low-Income Women's Encounters with Social Services: Negotiation over Power, Knowledge and Respectability. British Journal of Social Work 47, 1554-1571.

Leith, Karen P & Baumeister, Roy F 1998: Empathy, Shame, Guilt and Narratives of Interpersonal Conflicts: Guilt-Prone People Are Better at Perspective Taking. Journal of personality 66 (1), 1-37.

Malinen, Ben 2010: Elämää kahlitseva häpeä. Kirjapaja. Helsinki.

Mullins, Eve & Kirkwood, Steve 2019: Dams, barriers and beating yourself up: shame in groupwork for addressing sexual offending. Journal of Social Work Practice 33 (4), 369-384.

Munford, Robin & Sanders, Jackie 2019: Shame and Regocnition: Social work practice with vulnerable young people. Child & Family Social Work 25 (1), 53-61.

Pohjola, Anneli 2002: Pahan säikeitä auttamistyössä. Teoksessa Laitinen, Merja & Hurtig, Johanna (toim.): Pahan kosketus. Ihmisyyden ja auttamistyön varjojen jäljillä. PS-kustannus. Keuruu, 42-62.

Pösö, Tarja 2002: Käsitteet, paha ja tutkijan rajat. Teoksessa Laitinen, Merja & Hurtig, Johanna (toim.): Pahan kosketus. Ihmisyyden ja auttamistyön varjojen jäljillä. PS-kustannus. Keuruu, 108-126.

Rechardt, Eero & Ikonen, Pentti 1994: Häpeä psyykkisen lamaannuksen aiheuttajana. Lääketieteellinen Aikakauskirja Duodecim 110(3), 278–. https://www.duodecimlehti.fi/duo40053. Viitattu 1.5.2024.

Ryan-De-Dominicis, Tara 2020: A Case Study Using Shame Resilience Theory: Walking Each Other Home. Clinical Social Work Journal 49, 405-415.

Saaranen-Kauppinen, Anita & Puusniekka, Anna 2006. KvaliMOTV - Menetelmäopetuksen tietovaranto [verkkojulkaisu]. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto [ylläpitäjä ja tuottaja]. <https://www.fsd.tuni.fi/menetelmaopetus/>. (Viitattu 09.04.2025.)

Salminen, Ari 2011: Mikä kirjallisuuskatsaus? Johdatus kirjallisuuskatsauksen tyyppeihin ja hallintotieteellisiin sovelluksiin. Vaasan yliopiston julkaisut 626. https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-476-349-3

Scheff, Thomas J 2000a: Shame and the Social Bond: A Sociological Theory. Sociological Theory 18 (1), 84-99.

Scheff, Thomas J 2003b: Shame in self and society. Symbolic Interaction *26*(2), 239–262. https://doi.org/10.1525/si.2003.26.2.239

Scheff, Thomas J 2014c: The Ubiquity of Hidden Shame in Modernity. Cultural Sociology 8(2), 129–141.

Starrin, Bengt & Jönsson, R Leif 2000: Socialtjänsten och klienterna. Teoksessa Meeuwisse, Anna & Sunesson, Sune & Swärd, Hans (toim.): Socialt arbete. En grundbok. Författarna och Bokförlaget Natur och Kultur. Falköping, 201-216.

Sunesson, Sune 2000: Socialt arbete som internationellt forskningområde. Teoksessa Meeuwisse, Anna & Sunesson, Sune & Swärd, Hans (toim.): Socialt arbete. En grundbok. Författarna och Bokförlaget Natur och Kultur. Falköping, 269-281.

THL 2025a: Stigma ja syrjintä.

https://thl.fi/aiheet/mielenterveys/mielenterveyden-edistaminen/stigma-ja-syrjinta. Viitattu 4.3.2025

THL 2025b: Hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen johtaminen. Keskeisiä käsitteitä. https://thl.fi/aiheet/hyvinvoinni-ja-terveyden-edistamisen-johtaminen/hyvinvointijohtaminen/hyvinvointi-ja-terveyserot/keskeisia-kasitteita. Viitattu 4.3.2025.

Trout, Paul 2000: Shame. National Forum 80, 3-7.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2009: Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Kustannusosakeyhtiö Tammi. 11. uudistettu laitos.

Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2023. Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa 2023. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan HTK-ohje. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisuja 2/2023. Helsinki. https://tenki.fi/sites/default/files/2023-03/HTK-ohje-2023.pdf. Viitattu 26.4.2025.

Törrönen, Maritta 2016: Johdatus vastavuoroiseen sosiaalityöhön. Teoksessa Törrönen, Maritta (toim.) Vastavuoroinen sosiaalityö. Gaudeamus Helsinki University Press. Helsinki, 1-12.

Vilkka, Hanna 2023: Kirjallisuuskatsaus metodina, opinnäytetyön osana ja tekstilajina. Art House Oy. Helsinki.

AsiakasL Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 2001. (22.9.2000/812). https://finlex.fi/lainsaadanto/2000/812. Viitattu 6.3.2025.

SHL Sosiaalihuoltolaki (30.12.2014/1301).

http://data.finlex.fi/eli/sd/2014/1301/ajantasa/2024-12-30/fin. Viitattu 24.4.2025.